

Василь
Королів-Старий

НЕЧИСТА СИЛА

Згідно з новою
програмою
Міністерства
освіти і науки
України

 Vivat
видавництво

Анотація

Вибрані оповідання зі збірки В. Короліва-Старого «Нечиста сила».

Випадково на зібрання на Лисій горі Невидимої Сили з усього світу потрапив... письменник! Що цікавого він нам розкаже про життя тих, кого ми зємо нечистими? Можливо, оповість, як Потерчата та Домовик врятували непутячого дяка? Чи історію кохання Русалки й рибалки? Чи прославить хороброго Чорта, який захистив добрих людей від злодіїв? А може, навчить розрізняти добрі й злі сили не тільки в казках, а й у житті?

ISBN 978-966-942-279-8

© ТОВ «Видавництво “Віват”», 2018

Василь Королів-Старий

НЕЧИСТА СИЛА

Було це...

Було це в тисяча дев'ятсот бідувадцятomu році.

На Лисій горі, під Києвом, ще з ранньої весни почалася жвава робота. Місцеві Чорти будували нову, велику світлицю. Хухи обкладали її мохом, блискучими мушлями, сосновими шишками та іншими оздобами. Відьми підмітали подвір'я, посипали піском, чепурили стіни. Лісовики садили нові дерева, рясні кущі та чудові квіти. Мавки пололи квітники, гарненько розстиляли барвінок, підпирали чорнобривці, підв'язували кручені паничі та високі повні рожі. Русалки носили з Дніпра воду на поливку й доглядали розкішного водограя, що його поставив Водяник. Того водограя було зроблено так хитромудро, що дрібні бризки з нього летіли тонким водяним порошком зі стелі по всій світлиці й робили в ній приємну прохолоду...

В середині червня вже все було готове. Тільки Дідько зі своїми помічниками, Бісовими Синами, закінчував приладдя до освітлення. Та ще не впорались манесенькі Злидні, яким було загадано розправляти травинки та змитати порошок, бо з-поза Дніпра часто налітав вітер.

В ніч на Івана Купала вся середина Лисої гори блищала. Палали тисячі різнокольорових вогнів, сяяло не тільки у світлиці, а також і по всіх кутках садів та квітників. Чудово світилися вогненні квітки папороття, а доріжки

були мов з освітленого скла: так виблискували вони ніжним синьо-жовтим сяйвом чистої, свіжої порохні.

Опівночі зі всіх сторін почали злітатися гості. Когокого тільки тут не було!.. Бо ж це мали бути не звичайні щорічні збори. Було то велике, урочисте зібрання всієї Невидимої Сили з усіх кутків світу, тобто «міжнародний конгрес». Так принаймні говорили наймудріші, вчені Чорти.

Крім місцевих, українських Чортів, одягнених в пишні старовинні різнобарвні козачі жупани, Відьом — в шовкових та едwabних кунтушах й дорогоцінних очіпках, Вовкулаків — в синіх чумарках з широкими солом'яними брилями, Водяників, Лісовиків, Упирів, чудових Мавок та Русалок, гарнесеньких, пухнатих Хух і тому подібних сил, прилетіли на зібрання у великому числі представники, яких тут звали «панами делегатами», різних чужоземних сил. Були тут молоді, красні юнаки Диви з Персії^[1] та їхні друзі Джини^[2] з міста Мазандерана. За ними прибули надзвичайно гожі дівчата Пері з палкої Індії. Потім з'явилися маленькі Тролі та Ельфи^[3] з прозорими крильцями. Вони поприлітали з Німеччини та Швеції. Далі прибула ціла ватага струнких, чепурних Леді^[4] з Шотландії, Коррігани та Нічні Прачки^[5] з Франції. Потім з Чех приїхав найстарший Водяник Гастрман в супроводі цілого почту з Шотеків та Скршитеків^[6]. За ними, мов блискавка, з'явився знаменитий польський чорт Борута з Водяницею Гопланою. З другого боку підлетіли італійські відьми —

сумні, бліді Стріги та веселі й балакучі Бефани...

Та хіба ж їх можна всіх перелічити?! Вони летіли й летіли без кінця-краю... А між ними метушилися найрізнорідніші Елементалі: Саламандри, Ундіни, Сильфи, бородаті маленькі Гноми.

До кожного меншого гостя було приставлено по одній Хусі. Вона допроваджувала новоприбулого на його місце в залі й лишалася при ньому до послуг. Значнішим гостям прислужували Мавки й Русалки. Меткий Перелесник означав місця, а Дитинчата-Потерчата роздавали гостям програми засідання та розносили всякі солодкі заморожені ласощі.

Насамкінець прилетіли найповажніші Духи: Гуд — з Кавказьких гір та старий-престарий Пан з Греції. З ним прибула сила жвавих Фавнів та веселих Сатирів. Ще пізніше з'явилися почесні пані: цариця Рейна — німкеня Лорелея, чеська Мелюзина, трьохока грекиня Геката, оточена трьома старими Парками.

Коли вже всі сиділи на призначених їм місцях, з сусіднього кришталевого залу відчинилися двері. Два стрункі молоді Чорти, вбрані в блискучі козацькі шати, повільною ходою вивели під руки найстарішого й найповажнішого на Україні Чортового діда — Вія.

Він був у темно-синій, довгій киреї, обшитій золотим галуном. Сиві довгі козацькі вуса спадали мало не до пояса, на якому брязчала оздоблена дорогоцінним камінням шаблюка. В руці тримав золоту, сяючу вогнями булаву. Довгі-довгі вії затуляли йому очі.

Тихою ходою Вій підвівся на підвищення. Все навколо вмить замовкло. В залі стало так тихо, що чути було, як в садах шелестіли листочки, як дихала трава, як шепотіли пелюстки квіток, як витікали з них пахощі.

Вій не сів, а стоячи запитав:

— Прибули всі запрошені?

— Майже всі, ясновельможний пане! — відповів йому старий вусатий Біс. — Нема тільки зимовиків, як, наприклад, Дюді тощо, бо їх не можна влітку добудитися. Нема з Африки та Австралії представників, шановних Дурдалів та Діемеїв, бо там ще не почалася ніч, й вони вилетять пізніше. Нема тут Мани та Потороч, яким я звелів стояти навколо гори й не допускати сюди непроханих. Та не знать з якої причини ще й досі не прибув єврейський Хапун. Всі інші тут, в залі.

— Добре. Починаємо засідання. Підведіть мені вії.

Молоді Чорти, його осавули, обережно підвели йому вії. Старий бистрим поглядом оглянувся по залі й дзвінким, чистим голосом, зовсім молодим, що бринів, як струна на челі, промовив:

— Всіх присутніх представників Невидимої Світової Сили щиро вітаю! Прошу до мого столу високоповажних та дорогих гостей: пань Гекату, Лорелею, Мелюзину та панів Пана й Гуда.

Всі запрошені вмить опинилися за столом.

— Ви знаєте, світлі збори, чого ми зійшлися сьогодні на нашій славній землі... — почав говорити Вій.

Але вже тепер він промовляв не так, як сказав перше

привітання. Спочатку він говорив, як звичайно говорять люди. Тепер же почав інакше. Невидима сила, розмовляючи межі собою, не вживає слів. Вона тільки думає, а той, до кого вона звертається, бачить всі ті думки. Тому найдовша промова триває всього якусь єдину мить.

Така була й дальша промова старого Вія.

Він говорив про те, що земна повітряна й водяна Невидима Сила не може далі терпіти кривди та образи від невдячних людей. Бо люди вважають її за нечисту силу, собі ворожу. Вони по-дурному бояться її, наклепують на неї всякі дурниці та небилиці, накидають їй найогидніші вчинки. Вони раз у раз лаються поміж собою найменнями Чортів, Відьом та інших Невидимих Сил.

— Все це дуже-дуже нам тяжко терпіти! — говорив Вій, коли б перекласти його промову-думку на звичайну людську мову. — Тяжко не один раз, а тричі тяжко, бо несправедливо, не відповідає дійсності й безтямно. Найгірше ж те, що люди, безнастанно ганьблячи нас, тим часом запевняють, що ми зовсім не існуємо. Жодний Чорт не може слухати без сліз, як вони раз у раз повторюють, що нас «не було, нема й не буде!», бо ж тим просто нас живих вони кладуть у домовину...

— Правда! Гірка правда! — мов одні груди, зітхнули тисячі присутніх, а старий Дідько аж схлипнув. Плакала також і Чортова Матір. — Так-от, панове, на нашій славній землі, на землі, де живуть люди, про яких чужинці говорять так само, як вся людність про нас, — мусимо ми

знайти спосіб добитися від людей правди. Мусимо підвести тим незрячим їхні вії. Нехай, нарешті, визнають вони, що ми існуємо, що ми завжди були й будемо їм друзями, вічно до них прихильними. Дарма, що вони так гидко про нас думають й завжди намагаються зробити нам якусь шкоду!..

— Так, так! — загукали присутні.

— Панове громадо! Хто з вас може дати добру раду, прошу сказати! — закінчив Вій і тихо сів у свій розкішний фотель^[7].

По залі пробігло тихе шепотіння. Всі дивилися на мудрого Гуда та хитрого Боруту. Чекали, що вони скажуть. Коли це біля входу в зал почувася якась метушня. Всі повернулися до дверей і вгледіли на порозі Хапуна. Його обличчя було перелякане, з-під ярмулки^[8] котив рясний піт, новий оксамитовий лапсердак^[9] був притрушений курявою.

Він став просто перед Вієм і тремтячим, немов козячим, голосом промекав:

— Пробач, батьку! Сталася зі мною несподівана пригода. Що значить несподівана? Можливо, що дуже важна пригода, батьку!..

— Говори, слухаємо! — махнув рукою Вій.

Тоді Хапун почав розповідати, що коли він вже летів сюди, то спіткав під синагогою в Кременчуці дуже-дуже вбогого єврея. Той єврей голосно плакав та нарікав, що краще б йому вмерти, як так страшенно бідувати. Хапун не міг пролетіти байдуже повз нещасливого і, як велить

йому його обов'язок, захопив того бідолаху, щоб віднести до Єврейського Королівства. Тільки ж як він боявся спізнитися на збори, то намислив спочатку занести того єврея на часинку до Чортового Батька, житло якого було йому по дорозі. Але ж, на диво, єврей не захотів летіти з України до іншого краю. Він кричав, просився й так сильно пручався, що вислизнув з Хапунових рук й полетів додолу. Хапун кинувся прожогом за ним, мов шуліка на голуба, й вже над самою землею встиг притримати того єврея за коміра. Однак єврей, доторкнувшись землі, так дременув, що в пазурах у Хапуна лишився тільки подраний люстриновий^[10] лапсердак. Позаяк єврей падав у натовп, а надворі було зовсім поночі, то Хапун, ловлячи його, захопив помилково якусь другу кощаву людину з таким же довгим носом, як і в першого кременчуцького єврея. Вхопив і швидко подався в хмари. Коли ж Хапун вже звівся так високо, що вилетів понад хмари, то тільки тоді, аж при місячному світлі, побачив свою помилку. Правда, він вже немов передчував її одразу, бо той, новий, не сперечався, не викручувався, а навіть сам чимдуж вимахував руками та ногами, неначе допомагаючи Хапунові лінути вгору. Коли ж Хапун добре його роздивився, то побачив веселі очі й лагідну посмішку на рожевому обличчі.

Тепер уже й сам Чорт злякався своєї помилки та так, що мало не впустив своєї ноші.

— Хто ти? — спитав він того парубка.

— Письменник! Газетний співробітник!

— Що значить — письменник? Ти — єврей?

— Ні, я не єврей, я — українець.

— А як же ти мене розумієш, коли я говорю з тобою по-єврейському?

— Я знаю двадцять мов, розумію й цю.

— Ой, вей мір! — закричав повним голосом Хапун. —

Що ж я маю з тобою робити? Я ж Хапун!..

— Що ти — Хапун, я те знаю! — відповів йому письменник. — А що ти зі мною робитимеш, це вже ти повинен знати, коли взяв мене на прогулянку.

— Що за мара? — здивувався Хапун. — Ти знаєш, що я Чорт, і не боїшся?

— А чого ж мені боятися? — також здивувався й письменник. — Хапали мене не раз ще гірші, як Чорти, та й то я не лякався. Я — людина козацького роду. Й діди мої Чортів не боялися, та й я не боюся жодної пригоди. А тепер так я навіть дуже радий. Одно, що це — цікаво й дає цілком нові враження, яких мені, письменникові, треба. Я, відколи живу, не вилітав понад хмари. А це дуже приємно!

Але ж Хапун вирячив очі, як теля на нові ворота, ляпав вухами й рішуче не знав, що ж йому робити з тією дивовижною людиною? Пустити її додолу він не міг, бо парубок напевне б розбився, а тоді б загинула людська душа, чого ще ніколи через жодного Чорта не траплялося. Нести його до Єврейського Королівства також було не можна, бо там приймали тільки самих євреїв. Вертати назад було пізно, бо Хапун знав, що він

вже й так спізнився на засідання на Лисій горі. У Чортового ж Батька було темно: видимо, той вже давно був на зборах. Що ж казати?!

— Слухай-но сюди, — озвався знову Хапун. — Так ти таки й справді не боїшся того, що ви, люди, звете нечистою силою?..

— Ха-ха-ха! — засміявся письменник. — То ти хочеш, щоб я побожився? Про мене...

— І не гніваєшся на мене?

— Тю-тю на тебе, Чорте! Та посоромся, нарешті. Повинен же ти мати розум! Я ж тобі щиро кажу, що дуже тобі вдячний за повітряну подорож. Тепер як верну додому, то враз почну вчитися на літакові. Бо я вже знаю, що це зовсім не страшно...

— Ти знаєш що, парубче?! — сказав тоді Хапун. — Сьогодні всесвітні збори Невидимої нашої Сили на Лисій горі. Я вже через тебе спізнився й не можу далі розводити з тобою теревені, хоча ти мені й дуже до вподоби. Лишається одне: дозволь мені віднести тебе туди, а перед світом я донесу тебе назад, куди ти сам схочеш. Тільки одна умова: ти сидітимеш там, де я тебе посаджу, й мовчки чекатимеш, поки я прийду за тобою.

— Про мене. Я згоден, — відповів письменник. — Тільки й у мене буде до тебе одне прохання. Даси мені там паперу й атраменту^[11] та шкляночку чаю з цитриною. То, поки ви там радитиметесь, я напишу свою чергову статтю до газети.

На тому вони й погодились. Хапун полетів, як вітер.

Приніс письменника до Лисої гори й звелів якійсь Поторочі принести паперу, атраменту, чаю, посадив його в калавурці^[12] у Мани, а сам метнувся до Вія за пробаченням...

Всі вислухали Хапуна з величезною цікавістю. Чекали тепер, що скаже йому Вій. Але ж Вій не сказав Хапунові й слова, тільки звернувся до зборів:

— Панове громадо! Ви чули Хапунову пригоду. Мені здається, що випадково це може бути нам на користь. А що, якби цій людині дати певні припоручення? Що ви на це скажете, мої панове?

Першим озвався Гуд, старий дух Кавказу. Говорив він з придигом, як звичайно говорять кавказці.

— З того, що розповів нам кунак^[13] Хапун, можна гадати, що той письменник — людина, варта довір'я. Коли він козацького, тобто лицарського, роду, то він дотримає слова. А коли він нічого не боїться по-дурному, як звичайно робить більшість людей, то, певне, згодиться якийсь час пожити межі нами. Довідавшись про наше життя, вдачі та чини, може своїми книгами виправити одвічну помилку людей відносно нашого брата. Нехай же йому допоможе Аллах, а ми так само мусимо допомогти йому якнайбільше...

Тоді попросив слова знаний польський Чорт Борута.

— Всамперед запитаю вельможного колегу пана Хапуна, — почав він, ввічливо кланяючись, — як та людина одягнена: по-панському чи по-хлопському?

— В одежі панській, а в білизні селянській: має

вишивану сорочку з жовто-синьою стьошкою.

Тоді Борута повернувся до зборів й сказав:

— Світлі збори! Прекрасні Пані! Ясновельможні Панове! Видко, що то — не пан. В противному разі я був би дуже обережний. Увесь свій вік я маю діло виключно з панами й ще не здивав жодного, котрий би не силкувався мене одурити. Людина ж, що носить вишивану сорочку зі своєю національною ознакою, то — добра людина. Тим-то я радив би запросити сюди того пана письменника.

Всі інші згодились на тім одноголосне.

— Приведіть сюди Людину! — звелів тоді Вій.

До залу вступив письменник. Очі його заграли захопленням, коли він угледів таке дивне видовисько, блиск, пишноту, розкоші. Він виступив на середину, чемно вклонився старому Вієві, а потім всім присутнім й щирими словами привітав збори.

— Шановна Людино! — звернувся до нього Вій, пильно його оглядаючи. — Скажіть нам, що ви думаєте про Невидиму Силу? Тільки прошу вас говорити коротко, не як ваші люди, бо ми не маємо часу на балачки.

— Я думаю, мої панове, що жива Невидима Сила, котра населяє землю, воду й повітря, мабуть, подібна на електрику, що ми, люди, звемо громовиною. Ніхто з нас не бачив самої електрики, але всі знають її властивості: блискавицю, грім, світло, силу. Для всіх, хто вміє з нею як слід поводитись, вона пожиточна. Хто ж не знає, як з неї користуватись, той має тільки шкоду. Так я міркую й про

Невидиму Силу.

— Знаменито, славно! — загули всі в залі.

— Чи не згодилися б ви, пане письменнику, пожити деякий час з нами, бути нашим милим гостем? Ви б побачили на власні очі наше життя й працю, а потім могли б написати цікаві людям й корисні нам книги, — запитав знову Вій.

— Це було б дуже цікаво. Й написати не штука, але ж чи найду я видавця, щоб мої книги видрукував?

— Ну, це вже ми вам допоможемо! — озвався Дідько.

— Тоді з найбільшою радістю приймаю ваше ласкаве запрошення. Вважаю це для себе за велику честь. Але... вибачте, світле панство! Навіщо ви про все мене питаєте, коли ж ви, я гадаю, самі бачите всі мої думки?

— То правда. Ми знаємо ваші думки, тільки ж, коли ми говоримо з людьми, то хочемо, щоб вони своїми власними словами сказали нам, що думають.

По тому Вій звернувся до зборів:

— Так згодні всі, панове громадо, просити пана письменника до нас в гостину?

— Згода! — залунало з усіх кутків одно слово.

Вій поглянув на Схід. Там вже почало світлішати.

— Наш час надходить! — промовив він. — Швидко почне світати. Дякую всім присутнім. Кінчаю засідання й прошу всіх, а також вас, пане письменнику, в сад, до вечері...

Заграли ніжні музики, зачувся чудовий спів Русалок. Вони співали:

Над тихим Дніпром срібноводним
Складаємо щирий привіт
Всім силам незримим природним...
Хай житимуть тисячі й тисячі літ!..
Хай правда по світі полине,
Щасливі хай будуть всі люди...
Відціль, з чарівної України,
Хай радість розійдеться всюди!..

В саду стало ясно, як вдень, — то старий Дідько засвітив свої вогні. На великих полянах самі собою з'явилися довжелезні, розкішно прибрані столи. Гості посідали, а перед кожним вмить стала та страва, що він найбільше любив...

Три роки прожив у Невидимої Сили в гостині письменник. Бачив він всі таємничі царства всіх духів, пізнав їхні звичаї, довідався про їхні вчинки й вже почав був писати про них книгу...

Але прийшов тисяча дев'ятсот кувернадцятий рік. На землі почалася страшна колотнеча. Люди робили такі діла, на які ніколи не зважився б найгірший Чорт. І було їм вже не до того, щоб читати книги про Невидиму Силу.

Письменник, що за цей час звик бачити тільки саме добро, гірко засумував. Поживши довший час з Чортами, не злюбив він лихих людей. Прийшов він до Вія й почав його просити, щоб той звелів однести його до безлюдної Африцької пустині до найстарішого й наймудрішого Сфінкса. Вій радо пристав на його бажання.

І от, перед тим, як письменник мав відлетіти до

Африки, він на часинку забіг до мене, бо ми з ним були товаришами й колись писали вкупі у одній газеті.

Коротко він розповів мені багато цікавого з своїх вражень за останні три роки. Розповідав він так швидко, як Чорт. Через те я багато дечого не міг зятямити. Однак дещо я пам'ятаю й посписував у цій книзі. Тільки не за все твердо ручуся, бо ж на власні очі я нічого того не бачив, то й можливо, що часом десь трохи помилився...

Та дарма! Коли мій товариш видасть вже свою книгу «Про Невидиму Силу», тоді вже ви й самі побачите, в чому я помилявся. А до того ж часу будете знати принаймні хоч трохи правди про ті створіння, що невидимо живуть обіч з нами та нам допомагають...

Хуха-Моховинка

Вона була останньою.

Народилася не ранньою весною, як всі її сестри та брати. Було тоді вже тепле, ясне, веселе літо. Тим-то вона була найменшою в родині, «мізинчиком», її дуже жаліли й любили, але ж любили не тільки за те, що була вона манісінька, як кошенятко. Була вона добра, лагідна, плоха, звичайненька, слухняна, роботяща. А граючись з іншими малими Хухами, радо приставала на всяку забавку, до якої її кликали. І ніколи ніхто не бачив, щоб вона колись гнівалась, чи була роздратованою, або ж мала якісь примхи.

Коротко кажучи, це була дуже гарна Хушка, може, ліпша, як всі інші Хухи в тому лісі.

Звали її Моховинка.

Ми, люди, всіх Хух звемо просто Хухами, так само як і вони кажуть на всіх нас просто Люди. А тим часом Хухи бувають різні. Ті, що живуть у лісі, зуться лісовими; ті, що по проваллях та скелях, — печерницями; що понад річками та озерами — очеретянками; ті, що у високій траві та бур'янах, — бур'янками. Бувають ще: степовички, байрачні, левадні. Тільки немає болотянок, бо всі Хухи, як котики, не люблять вогкого.

Моховинка була зроду лісовою Хухою. Й не тільки лісовою, а ще й боровинкою, бо народилася вона

у густому-густому старому бору, де споконвіку жив увесь її славний рід. Відомо ж бо, що Хухи з роду в рід живуть по одних і тих самих місцях. Переселяються ж тоді, коли щось зруйнує милу їм їхню батьківщину.

А це буває дуже, дуже тяжко, й вони гірко плачуть. Правда, люди здебільшого того плачу не розуміють, думають, що то стогне вітер, чи скриплять дерева в лісі, або пищать миші в полі. Бо ж люди дуже рідко помічають та розуміють чужі сльози...

Однак тому великому бору, в якому жила Моховинка, нічого не загрожувало. Лісник доглядав, щоб ніхто не кинув сірничка, хлопці глибоко всередину ходили боялися, рубали ж ліс тільки невеликими частками, й він швидко виростав знову.

Втім бору, між корінням великої сосни, зробила на осінь Моховинка собі хатку. Заблудити вона не могла ніколи, бо ту сосну легко було впізнати: на прикорні вона ділиться на три товстих стовбури. Моховинка зложила всі дірки сосновими галузками, а щілини й ізокола, й зсередини — м'яким зеленим мохом.

Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовничку, що, мов шовком, вкривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіалову квіточку — «братки». Та були ще в неї голенькі зісподу, рожеві лапки.

Як і всі інші Хухи, Моховинка так само мала мінливу вовничку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають Хухи. Моховиночка

найчастіш була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж, коли вона бігала по соснових старих глянцях, що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку була вона блакитною, як вода, на піску — жовтою, як пісок, між кущами шипшини — рожевою, на вересі — фіаловою, на снігу ставала білою.

Через те люди так рідко й помічають Хух. Хоча ж і те треба сказати, що люди взагалі дуже неуважні: вони мало дечого помічають навколо себе. До того ж далеко-далеко не кожний може побачити Хуху...

Одного дня Моховинка прокинулася спозаранку: ще й не світало. Прокинулася, бо їй стало холодно. Вона виглянула віконцем й побачила, що по лісу на глинях й на деревах лежить якась срібна пелена. Спочатку вона помислила, що то була імла, але ж коли придивилася краще, то помітила, що те було не подібне ні на імлу, ні на важкий туман, що часом котив бором. А був то перший сніг, бо вже починався підзимок.

Щоби не змерзнути, Моховинка витягла з своїх зимових запасів сухого моху й затулила щільненько вхід у хатку. Потім знову скрутилася клубочком та й заснула. Але недовго вона спала. Збудив її якийсь страшний звук. Почула вона, неначе хтось міцно гупнув біля неї, аж у вухах задзвеніло. Сама ж вона так підплигнула на своєму ліжку, що аж її ніжки вгрузли в мох, а манісінька подушечка з м'якенької кульбаби покотилася на долівку. Тої ж хвилини щось гупнуло знову, ще дужче. Хуха

прожогом відчинила віконце й побачила чоловіка.

То був дід у великих повстяниках, що майже цілком застували їй дивитися. Він вихнувся, щось блиснуло в повітрі, й те блискуче вдарило по її сосні. Знову аж луна пішла від того дзвінкого удару, а її сосна жалібно застогнала.

Перелякана Моховинка притьмом плигнула до дверей й між дідовими ногами проскочила надвір. Навколо стояли вже чимало інших Хух й сумно дивилися, як дід рубав сосну, їм було боляче слухать, як плаче та красна троїста сосна. Але ж що вони, манесенькі, могли зробити? Як могли їй допомогти?

Тільки ж один старий, мудрий і досвідчений Хо-Суковик надумався.

— По тому, як той дід поспішає та оглядається, — промовив Суковик, — я бачу, що він робить не по правді! А біжіть лишень, діти, до лісника, пищіть, шкрябайте йому у віконце, аж поки він не прокинеться. Забіжіть котрийсь по дорозі й до Лісовика, скажіть і йому — він щось вигідає...

Хухи мерщій покотили до лісникової хатинки. Там вони пищали, хрокали, стукали у вікна, аж поки не прокинувся лісник.

— Що воно за знак? — промовив він сам до себе. — Дерева стоять й не поворухнуться, а воно щось шумить та пищить. Чи не Хухи часом?

Тоді Хухи почали ще дужче шкрябатися по шибках.

Лісник накинув кожушину на плечі й вийшов на поріг.

Тут його призвичаєне вухо здалеку вловило стук сокири. Він хутчій вхопив рушницю й побіг у ліс. А поперед нього біг його ловецький пес, а ще поперед пса котили щасливі Хухи. Та тільки ж дід ще здалеку зачув небезпеку й подався тікати.

І таки втік. Але ж Моховинчину хатинку було знищено, сплюндровано. Одну стіну було зовсім вивалено, мох понівечено й розкидано, а всередину не можна було й пролізти: стільки там валялося великих й малих трісок та кори. Прийшла на Моховинку біда...

Що було робити?.. Проситися до когось в хатку було незручно, бо у Хух такий звичай, що кожна доросла Хуха повинна мати свою окрему хатинку. Через те вони й будують такі манісінькі хатки, що навіть удвох там не можна зручно поміститися. Турбувати ж хоча би і рідних батьків чи там сестер або братів жодна Хуха собі не дозволить. Отож лишалося одно: шукати нового помешкання, дарма що всі родичі й знайомі кликали Моховинку до себе жити.

Одубілими рожевими лапками побігла Хуха по білому, холодному снігу, заглядаючи під кожне дерево, під кожний кущик. Але ж в тому лісі було повно Хух. Скрізь, де тільки було дупло чи якась нірка, — там уже була інша Хуха або Хо.

Моховинка бігла все далі й далі. Була вже й обідня пора, а вона ще зранку нічого не їла. Охляла, знесилилась, перемерзла. Ледве пересувала ноженятами, але ж мандрувала все далі. Нарешті скінчився ліс,

й Моховинка вийшла на узлісся. Там побачила вона незрозумілі їй величезні білі купи. Здалека вони були подібні до того, в чому жив лісник. Коли ж вона наблизилась до них, то вчула, що відтіть тягне теплом й чимсь дуже смачно пахне.

З одного боку меншої купи вгледіла вона дощану соснову стіну. Під нею було кілька щілин, якими можна було пролізти. Моховинка заглянула в дірку й побачила велику теплу хату. В тій хаті лежали дві великі білі тварини, подібні до диких кіз або сарн. Вони мали роги й довгі, як у Водяника, борода, але дивились на неї лагідно своїми жовтими очима.

Моховинка часто бачила диких кіз, навіть влітку гралася з деякими козенятками, то й тепер вона не злякалася цих незнайомих створінь, бо вони трохи нагадували тих, що були в лісі. Через те вона привіталася й пролізла щілиною під ворітьми в козячий хлівець...

Тут було тепло, було багато запашного сіна, що так само гарно пахло, як і її улюблений мох. Господарі були лагідні, дуже співчутливо вислухали, яке трапилося їй нещастя, й самі запросили її тут лишитись та оселитись. І хоча, звичайно, Хухи не живуть по хлівах, — Моховинка не мала чого іншого робити.

Так і стала Хуха-боровинка Хухою хлівною...

Через якийсь час відчинилися ті дверцята, під якими пролізла Моховинка, й у хлівець вступила дівчинка. Вона була гарнесенька, білява, з блакитними очима. І одразу сподобалася Моховинці.

Дівчинка увійшла з дійницею та шматочком хліба, що був дуже смачний, бо Хуха потім знайшла на соломі три крихітки й наїлася досхочу. Дівчинка пестила кіз, цілувала їх в рожеві мордочки, подоїла молочко, щільненько затулила дверцята й пішла собі. Так щодня приходила вона кілька разів у хлівець. Так само приходив сюди й сам господар, що приносив козам їсти. А коли стало кілька тепліших днів, то вкупі з дівчинкою щоразу був і манесенький хлопчик. Він був такий самий милий, як і його сестриця...

Минав день за днем. Тихо й спокійно жила в козячому хліві Хуха Моховинка. Було їй тут тепло, мала вона м'яку постіль, їжа була смачна та поживна. Могла вона їсти досхочу запашного сіна, майже щодня знаходила кілька крихіток хліба, а часто могла ще й полизати краплинку молочка, що іноді вибризувалось з дійниці на сіно.

Одного бракувало Моховинці: не було тут ніде поблизу жодної іншої Хухи. А кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!..

І Хуха мріяла й удень, і вночі, коли ж прийде час, що вона зможе повернутись до своєї батьківщини. Однак тільки мріяла, бо що далі, то все ставало холодніше, а Моховинка боялася виткнутися на мороз свою жовто-фіалову мордочку. Вона ще не знала, що по зимі завжди приходить весна. Сподівалася ж тільки того, що, коли вже вона зовсім виросте й у неї зробиться дуже густа вовночка на кожушку, — тоді тільки зможе вона, не

боячись морозів, повернути до Рідного Краю.

Одного дня в хліві трапилось нещастя.

Як приходив увечері господар з великим оберемком сіна для кіз, то його зненацька покликали з хліва. Він поспішав й забув узяти з собою ту сітку, в якій звичайно приносив сіно. Отже, вночі в ту сітку й заплуталась старша коза Лиска. Чим дужче вона борсалася в ній, тим дужче заплутувалась. Вранці Моховинка побачила Лиску зовсім безпорадною. Вона лежала зі спутаними ногами, голова також застромилася в поплутані мотузки, бідна коза не могла поворухнутись, а тільки жалібно мекала. Менша кізка Оришка ходила навколо своєї подружки, лизала її, обнюхувала, також мекала, але не могла їй нічим допомогти.

Тоді Моховинка кинулася кликати дітей. Вискочила вона щілинкою під дверима й побігла до хати. Тут вона вищала, муркотала під вікнами й під дверима, але ніхто в хаті не чув її ніжного голосочку. І тільки тоді, коли вже господар, виходячи надвір, відчинив двері, могла Хуха проскочити в хату. Тут вона враз вскочила в ліжко до дітей.

Але Хухи не можуть говорити, доки бувають невидимі. Вони тільки пищать, як мишки, або ж муркочуть, як котики. Сили вони також не мають, бо легесенькі, як пушинка, а м'якесенькі, як вата. Тим-то як не намагалася Моховинка розбуркати діток, нічого не могла зробити. Вони тільки крізь сон чули її пухнате тільце, чули, як ніжно вона лоскоче їх своїми лапками по обличчю, й,

посміхаючись, спали далі.

І тільки тоді, коли вже мама зварила снідання, пробуркалися дітки. Вони прокинулися веселі й почали розповідати, який гарний їм снився сон.

— Ненечко! — гукали вони одно поперед одного. — До нас у ліжко вскочило щось таке, мов котик. Тільки то не був котик. Гарнесенький, м'якесенький. Мордочка, мов квіточка, а голосок, як у мишки.

Але мама їм відповіла:

— То вві сні таке часом ввижається. В житті ж такого не буває, їкте, дітки, кулешик.

Бідна ж Хуха бігала навколо дітей й не могла їм нагадати про Лиску, що лежала спутана в хліві. І вже аж тоді, коли з хати вийшли тато й мама, Моховинка наважилась показатись дітям. Вона могла це зробити, бо ж ті дітки були дуже добрі. А відомо, що тільки дуже добрі дітки, що ніколи нікого не уразять, тільки ті можуть побачити на власні очі живу Хуху.

Дуже зраділи дитинчата, коли перед них з'явилося те миле звірятко, що вони бачили його вві сні. Хлопчик нахилився до Моховинки, щоб узяти її на руки, але ж вона вислизнула в нього з-поміж пальчиків й тонесеньким голосочком, як струна, продзвонила:

— Хутчій! У нас нещастя! Коза Лиска заплуталася в сітку! — Й з тими словами вона побігла до дверей. А за нею побігли й діти...

Так Хуха врятувала свою приятельку Лиску, яка дозволила їй жити в теплому хлівці.

Діти були їй дуже вдячні. Тепер вони приносили Моховинці крихітки всього того, що їм давали найсмачнішого. А Хуха, коли ніде поблизу не було когось з людей, показувалася дітям, гралася з ними, дуже їх бавила.

Ще проминуло чимало часу. Колись на Масляній тато й мама поїхали до другого села в гостину до бабусі. Діти ж запросили Моховинку до хати. Там вони весело забавлялися, бо Хуха була моторна й уміла вигадувати всякі виграшки. Саме тоді, коли вона показувала, як по деревах стрибає вивірка, нечутно відчинилися двері й у хату увійшов отой самий дід, що хотів колись зрубати сосну, в якій жила Моховинка.

— Тікайте, діти! То ж Хуха! — закричав він страшним голосом, угледівши Моховинку, й кинув на неї сокиру, щоб її вбити.

Хуха враз стала невидимою. Однак вона не встигла як слід відскочити й гостряк сокири влучив її по задній ніжці. Вона болісно запищала й, шкандибаючи, попід лавками покотилася до дверей. А той лихий дід почав її лаяти й ганити увесь Хушачий рід.

— То — лихі тварини! — говорив він дітям. — Вони тільки те й роблять, що чинять якесь лихо людям. Та й нема ж чого дивуватись, бо то ж — Нечиста Сила!..

Діти слухали й не могли тому йняти віри. Вони вже й самі добре знали Хуху. Бачили вони навіч, яка вона мила, добра, нешкідлива. Знали вони, як Моховинка вболівала, коли кому була якась прикрість, пам'ятали, як

вона рятувала їхню Лиску. Й тому не могли вони повірити словам злого діда, що говорив про те, чого сам не знав, а тільки чув від інших, також незнаючих людей.

Навпаки, дуже вони жаліли бідну Моховиночку, скрізь шукали її, кликали, приносили їй найсмачнішої їжі. Але їжа лишалася незайманою. Хуха ніде не обзивалася...

Поранена Моховинка мовчки чекала під лавкою, аж поки хтось не відчинив з хати дверей. Тоді вона вискочила надвір. На хвилинку забігла в хлівець, попрощалася, красненько подякувала гостинним козам за їхню ласку й пошкандибала до свого рідного бору.

В лісі вже зачинав танути сніг. Починало вже пригрівати весняне сонечко. Тепер Моховинка вже й без того не боялася холоду, бо ж вона була зовсім дорослою. В лісі вона знайшла маленьку ямочку під каменем, надряпала з-під снігу м'якого моху й зробила собі тимчасову хатинку. Там вона перебувала аж до літа, коли вже могла знайти собі житло.

Всі Хухи-боровинки раділи з її повороту. Залюбки вони слухали її цікаві оповідання про те, як цілу зиму прожила вона з козами та людьми. Й з того часу почали її кликати хатньою Хухою або кривенькою Моховинкою.

Минув після того цілий рік. Знову у лісі нападало багато снігу. Тільки ж тепер Моховинка вже не боялась зими. З поміччю своїх родичів вона вибудувала собі гарнесеньку хатку, наносила повну хижку запасів: сушених грибків, меду, в'ялених ягідок, корінців, суничного чаю. І жилося їй дуже добре. Удень вона

працювала по господарству, а ввечері йшла кудись в гості до подружок. Також робила все, що Хухам загадували Мавки.

Якось довелося їй іти далеко, аж на другий бік лісу на іменини старого, мудрого й всіма поважаного Хо-Суковика. Надворі було дуже холодно. Крутила така віхола, що й світу Божого не було видно.

Моховинка котила з кучугури на кучугуру й вже перебігла аж до середини лісу, коли зненацька вчула стогін. Прислухалась і впізнала: стогнала якась людина. Вона метнулася в той бік й угледіла в наметі майже зовсім заметеного снігом злого діда. Біля нього лежала зрубана сосна. Він збезсилів, задубів й, почувуючи, що йому надходить кінець, голосно молився.

— Господи! — стогнав він. — Пробач мені мої гріхи... Я не хотів би покинути цей світ, не покаявшись...

Й він почав перелічувати всі злочини та кривди, що вчинив протягом свого життя.

— Але ж, — говорив він, — коли б мені врятуватися на цей раз, то заприсягаюся, що до смерті вже не зроблю жодного лихого вчинку. Не крастиму, не лятимусь, нікого, нікого, навіть мухи не скривджу!..

Шкода стало Моховинці старого, безпомічного діда. Забула вона й про те, як він зруйнував її хатку та вигнав з батьківщини. Як хотів він її зарубати сокирою та на все життя зробив кривенькою. Швидше покотила вона туди, куди йшла, бо знала, що там здибає цілу громаду Хух. Там вона розповіла, що бачила, й прохала допомоги.

Недовго їй довелося й прохати, бо ж всі Хухи мають добре серце. Вони гуртом кинулись до діда, що вже ледве дихав. Одні огорнули його зі всіх боків своїми теплими - кожушками; інші здмухували з нього сніг; інші лапками розгрібали намет.

Дідові стало тепліше. Він почув, як знову побігла його жилами затужавіла кров. Потім простяг одну руку, вона була вільна, обперся другою на сучок й висмикнув одну ногу, а потім і другу.

Радий та щасливий виліз він з намету й став на снігу.

Було все навколо сіро. Віхола крутила так, що не можна було вгадати, куди буде праворуч, а де — ліворуч. Дід постояв, а потім застогнав знову.

— Яка з того поміч, що я здолав вилізти з снігу? Все одно в цій віхолі не знайду я дороги додому. Так чи інакше мені помирати, бо ж хто мені покаже дорогу?!

Тоді перед ним об'явилася Хуха Моховинка.

— Хуха! — затрусився він і закричав не своїм голосом, шукаючи сокири.

Він одхилився з твердого місця й знову загруз в наметі. Там стояв безпомічний, мов закам'янілий. Але в тій хвили почув тонісінький голосочок:

— Так, я — Хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку, а потім у хаті в добрих дітей хотів мене зарубати своєю сокирою...

Дід затрусився ще дужче. Він був певен, що тепер Хуха помститься на ньому.

— Але ж тобі нема чого мене боятися! —

продовжувала Моховинка. — Знай, що всі Хухи на світі ніколи не шкодять людям, а, навпаки, дуже часто їм допомагають. Ми — добрі й не пам'ятаємо лихого. Це ж ми, Хухи, допомогли тобі вилізти з намету. А тепер я допоможу тобі вийти й з лісу. Не бійся нічого й іди за мною!

Дід все ще стояв нерухомо. Щелепи в нього трусилися, зуби цокотіли, й він не міг вимовити жодного слова.

— Ну, не марнуй часу. Ходім! — ще раз звернулася до нього Моховинка й потихеньку покотила вперед.

На узліссі, коли вже стало видко, як блимають по селянських хатах вогники, Моховинка спинилась.

— Тепер вже я буду вдома! — радісно промовив дід. — Як же я тобі віддячу? — спитав він потім Хуху.

— Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності. Але ж на пам'ятку цього дня я просила б тебе ось про що. Не забудь, що ти обіцяв, коли вже замерзав у наметі. А по-друге: розкажи людям, що з тобою трапилось. А тепер ходи здоров!..

Тої ж миті Моховинка зникла, але ж вона ще чула, як дід щиро їй дякував.

Швиденько вона покотила на Хушині збори, де чекали її веселі вечорниці у старого Хо.

А дід щасливо дійшов до своєї хати й з того часу почав переконувати й дітей, і дорослих, що не слід боятися маленьких, добрих та гарнесеньких Хух...

Потерчата

Дячиха Євпраксія поралася біля печі. Вона гнівалася. Вже давно перестояла вечера, час би ї спати лягати, а дяка Оверка нема та ї нема. А господині ж найгірше, коли вона когось чекає до столу, а той не йде.

— Неначе тобі в болото пірнув! — промовила дячиха сама до себе ї з серця підкинула цілий оберемок дров до печі.

Дрова голосно зашкварчали ї почали так тріщати, мов там, у печі, хтось лушив горіхи. По вікнах, підлозі ї стелі бігали рожеві зайчики. В запічку зацвірінькав цвіркунець, в хату потягло теплом. Стало світліше ї веселіше. Великий кіт звівся на лежанці, спочатку вигнувся дугою, а потім витягся, позіхнув і пішов на руки до дячихи. Тут він так гарно почав муркотати, що дячисі аж полегшало на душі. Вона задивилася на вогонь, як він переплигував з однієї деревини на другу. Немов хтось чіпляв до деревин білі, сині, рожеві та жовті тремтячі клаптики блискучого шовку. Вона поклала руки на стіл, схилила на них голову, позіхнула раз-другий та ї задрімала...

Чекав дяка-господаря ї Домовик. Він звик, що ї дяк також, як сам Домовик, рідко відходив з дому на довший час. Та ще Домовик любив старого господаря за те, що той завжди був веселий та говіркий, а коли бував з чогось задоволений, то виспівував дуже гарно тонесеньким

голоском, мов малий хлопчисько, троїчне «Господи помилуй!» — по тричі вряд. «Бач, випикує, мов комарик!» — посміхався тоді Домовик й почував від того велику приємність. Тепер же йому було сумно...

Дяк Оверко вийшов з дому ще удосвіта до сусіднього села на Храм. Вже давно й споночіло, по селу вже в багатьох хатах погасили світло й повкладалися спати, а Оверка не було й не було...

Домовик виплигнув на хату й сів на теплий бовдур. Відтіль його приємно обвівало легеньким димом березових дров й смачно пахла вечеря.

Він подивився навколо, захопив іскру з димаря, запалив люлечку й виглядав далі.

«Чи й справді не пірнув він часом у болото?» — подумав Домовик саме в той момент, як долі, біля печі, це саме промовила й дячиха Євпраксія.

Трохи ще посидів на бовдурі, а потім притоптав люлечку, щоб часом не впала якась іскра на солом'яну стріху. Тоді заглянув у бовдур, чи там справно горить, й почав злізати з даху.

Як і всякий порядний домовик, він довго вагався, чи виходити з свого двору, чи ні? Все ще він чекав, що ось-ось дяк рипне хвірткою. А тим часом заглянув до собачої будки: чи не спить там Бровко? — подивився, чи Відьма замкнула хлів з коровами; відсунув цебер з цямрини, щоб той не впав у колодязя. І з кожною хвилиною Домовик помічав, як у нього в серці наростає неспокій за свого господаря. Тоді вирішив, що за господарство йому

нема чого турбуватись, бо в хаті була статечна господиня, а в оборі — Бровко, й швиденько вийшов з двору...

Стояв пізній підзимок. Ніч була темна, як добрий атрамент. Небо було зтягнене таким товстим, чорним сукном, що крізь нього не пробивалося жодного променя зірки.

Домовик по-селянському насунув шапку на вуха й швидко подався назустріч господареві до великого болота, що було на шляху...

А саме в цей час дяк Оверко, добре уконтентований^[14] на Храмовому святі й трошки під чарчиною, вийшов з другого села й підходив до болота з протилежного боку.

За селом вискочила поперед нього з-під вільхи маленька, мов темний клубочок, левадна Хуха. Вона помітила, що дяк трохи п'янений, й покотила попередити Потерчат, щоб ті заздалегідь розсвітили свої каганці. Бо ж тільки Потерчата могли показати дякові Оверкові справжній шлях в тім недобрім місці. Інакше він — п'янений — міг дуже легко оступитися з дороги й загрузнути в болоті.

А дяк, хитаючись, помалу посувався вперед. Він навмисно цюкав ціпком по твердій, підмерзлій дорозі, щоб почути, де буде м'яке болото. Знічев'я та щоб було веселіше, він тихенько наспівував церковної пісеньки:

— «Бла-а-ажен му-у-ж, іже не ідеть на сове-є-т нече-е-сти-вих. Алілуя, алі...»

Раптом дяк урвав співу, бо побачив, як перед ним блимнув малесенький зеленкуватий вогник.

— Свят, свят, свят! — скрикнув дяк Оверко, спиняючись й протираючи очі. — Чи не випив я зайвої чарки? Може, допився до зеленого змія? Недурно ж у мене перед очима зелені вогні плигають!..

Тим часом далі засвітився другий вогник, потім третій, четвертий, десятий, двадцятий... То Потерчата розсвічували свої каганці й бігли вперед понад дорогою, щоб вказати дякові Оверкові шлях додому.

Потерчатка були малесенькі, зовсім голі, з великими блискучими очима й сторчоватими синенькими чубиками на голівках. Бігли вони жваво, тільки ж їхні маленькі криві ніжки не могли широко ступати, а через те вони посувалися вперед дуже повільно. Тим-то дякові видавалося, що ті вогники тихо повзуть понад болотом, коливаються, як зачеплена головою лампадка в церкві. Він ще бачив, як вони то підскакували вгору, то поринали в долину. Це через те, що Потерчата бігли не рівним шляхом, а по багновиську й перестрибували з купини на купину.

Від того видовиська дякові й хміль увесь вийшов з голови. Поза шкірою покотив мороз, неначе хтось посипав йому за комір холодного шроту. Шапка також полізла з голови, дарма що на його блискучій лисині було всього тільки одинадцять волосинок, які тепер стали дибом.

«Та це ж мене манить Нечиста Сила!» — подумав

переляканий дяк, як думають усі люди, коли їм трапиться вночі щось незрозуміле, до чого вони не звикли.

Він хитнувся набік, підібрав поли свого довгого каптана й, не знаючи чого, метнувся від дороги праворуч. Потерчата враз побачили, що він збивається з шляху. Злякавшись, що дяк може загрузнути в болоті, а тоді вони самі — малосилі — не зможуть його відтіть витягнути, вони збіглися до гурту, а потім всі посунули до нього й заступили йому дорогу.

Дяк Оверко зовсім отетерів. Не тямлячи себе, він метнувся вже ліворуч. Пробіг кілька ступнів і скочив на купину. Купина захиталася в нього під ногами, але ж не дуже, бо в покраю^[15] трохи вже була підмерзла. Однак він сам враз помітив, що вже втрапив у багновисько.

Повний жаху, спинився він на тій купині й притаїв дух. Потерчата помислили, що дяк міркує, як йому йти далі, й знову побігли на шлях. А він дивився на вогники й мізкував: «Загибає моя душа! Кінець наближається!..»

Тоді почав молитися та хрестити тремтячою рукою ту невидиму силу, що манила його до себе.

Потерчата не знали, що їм робити. Бігла хвилина за хвилиною, а дяк все стояв, мов стовп, не рухаючись з місця. Вони знову повернули до нього, поставали навколо й почали співати всі разом. Той їхній спів нагадував шелестіння сухого очерету. Але ж то не очерет, то співали Дитинчата-Потерчата:

Ой, дяче, дяче!

Ти ж сам не бачиш,

Такою пiтьмою
Ступати кудою.

Нас не жахайся,
Нам довірайся:
Доведем додому
По шляху твердому!..

І знову вони почали посуватись понад болотом, освічуючи йому правдиву путь.

Однак дяк їх не зрозумів. Він все стояв і трусився, як лист на осиці. Потім ущипнув себе за носа, щоб переконатися, що він не спить і не марить.

— Ой, ой! — скрикнув він голосно, бо таки міцно ущипнувся.

Коли ж помітив, що вогники відходять від нього все далі та далі, почав заспокоюватись.

— Ні, ні! Ти мене не одуриш, бісовське навожденіє! — сказав він сам собі. — Дзуськи! Я — особа духовна, у віттарі буваю, а в церкві ж я — свій чоловік!.. Ну, звісно, ліпше в таку темряву сидіти вдома, як блукати сновидою чи стовбичити серед болота, мов Дідько. Отож недурно-таки і в Святому Письмі сказано, що «блажен муж, іже не ідеть на совет»...

І, не скінчивши своєї думки, він потихеньку зліз з купини та обережно подався праворуч. Тепер, кидаючись то в один, то в другий бік, він вже зовсім згубив в тій пiтьмі належний напрям й попростував у самісіньке болото. Тільки раз чавкнула нога в багні,

й він полетів у підмерзлу воду сторч головою. Шапка йому злетіла, гарусовий шарф на шиї розмотався. Дяк почав борсатись, але ж довгі поли ватяного каптана враз намокли, стали важкі, облипали йому ноги й не пускали вилізти з багна. В розпачі він почав вичитувати молитов, бо ж з обов'язку був він чоловік богобоязливий, а потім, як почув, що загрузає ще дужче, щосили закричав не своїм голосом:

— Рятуйте! Рятуйте, хто в Бога вірує! Потопаю в болоті, яко фараон Гонитель!..

Той покрик почув Домовик. Ще здалеку він побачив, як в тім напрямі побігли Потерчата з каганцями, й вмить зрозумів, що таке сталося. Мов цап, пострибав він чимдужче по купинах. Потім підскочив до загрузлого в болоті дяка, перевернувся на стару вербу й простягнув йому просто в руки дебелого сука. Дяк Оверко вхопився обома руками за той сучок й почав видиратись нагору. Тим часом Домовик мигнув кілька разів другою вітою Потерчатам, щоб вони швидше погасили свої вогники. Він-бо бачив, що дяк їх дуже злякався.

Потихеньку підштовхуючи свого господаря з багна, Домовик вивів дяка на суходіл. Тут він поставив його лицем в напрямі дороги, витяг з болота шапку, непомітно прив'язав її до шарфа й прошепотів на вухо таким способом, щоб дяк подумав, ніби то він сам так намислив:

— Іди тепер, Оверку, просто й нічого не бійся!

Почувши під собою твердий ґрунт, мокрий,

промерзлий дяк, забувши й про свою шапку, щосили подався вперед. Швидко він помітив край дороги три тополі, що стояли перед цариною села. Далі угледів на обрії й білу дзвіницю церкви, біля якої була його хата.

Тепер він зітхнув з полегшенням. Трохи було йому страшно, що ж скаже дячиха Євпраксія, що він так забарився та затьопався... Витяг він з кишені мокру червону хустку, витер з чола холодний піт. Потім нюхнув тютюну, чхнув, аж йому іскри з очей посипались, й підступив до своєї хвіртки.

Домовик заскочив наперед й відчинив йому ворота. Потім поміг їй щільненько зачинити, а дяка пропустив у хату поперед себе. Тут знову він причинив за господарем двері, бо той сам забув це зробити: такий він був стурбований пригодою та щасливий, що врятувався від біди.

Домовик також радів, що йому вчасно прийшла думка йти рятувати господаря, бо в тім малім болоті не було ні Водяника, ні Русалок, а малі Потерчата не могли б самі врятувати дяка. Але ж, коли дяк Оверко став біля печі перед світлом, то Домовик не міг втриматись від реготу. Неначе меблі затріщали, так пролунав його сміх.

І було чого! Дяк увесь був вимазаний чорним глеєм, по всьому обличчю було розмазане багно, виглядав він, неначе мокра курка, а на самому носі налипла добра купа бруду, що висіла, мов кишка у індика.

Домовиків сміх розбудив дячиху. Вона лупнула очима раз, лупнула вдруге й підскочила, мов опечена.

— Мати Божа Почаївська! Що ж це за Марюка?! — сплеснула вона в долоні. — Амінь, амінь! Розсипся!..

— Не кричи так велегласно, стара! — лагідним голосом промовив дяк. — Це — не Марюка, це — я, живий і невредимий раб Божий, дячок Оверкій! — й він скося поглянув, чи нема в руках у дячихи якогось деркача, бо добре знав, що нашкодив.

І справді! В тій хвилині вона нагнулася під припічок та й вхопила в руку віника.

— Ах, ти ж такий, сякий, забродо! Ось я тобі покажу «раба Божого»! Побачимо, чи будеш ти й тепер «невредимий»! — закричала вона.

— Укротися, Євпраксіє! — притримав її дяк. — Не гнівися, не карай, дай слово промовити... Водила мене Нечистая Сила, хотіла в болоті втопити!..

Але ж дячиха не дала йому й скінчити.

— Сам ти — нечиста сила! А водила тебе по болоті горілка, безбожнику!..

«А таки розумна жінка моя господиня!» — подумав про себе Домовик.

Але ж йому шкода було й доброго дяка, й він непомітно висмикнув з дячишиної руки віника. Потім ще раз гучно засміявся й стрибнув на теплу лежанку до товстого кота.

А дяк Оверко, умившись та перебравшись, ще довго-довго розповідав дячисі Євпраксії, як його манила зеленими вогниками Нечиста Сила, як хотіла втопити в болоті, та злякалася його щирих молитов...

Злидні

Був собі один чоловік і жив він гарно та заможнo. Працював ретельно, вчасно виконував кожну роботу, й було йому добре.

В того чоловіка була мила жінка: роботяща, охайна, лагідна. Жили вони щасливо, все мали, нічого ліпшого від долі не жадали. На працю також не нарікали.

Та от якось одного дня принесли їм з пошти листа. А було в тому листі написано, щоб приїхав той чоловік до міста і одібрав там багато-багато грошей. Гроші ж ті заповідав йому у спадщину один його дядько, що недавно перед тим помер.

Люди завжди радіють грошам. Отож зраділи і чоловік та жінка тому несподіваному багатству. Швиденько зібралися, покинули напризволяще все, що було вдома, бо сподівалися швидко повернутися, й поїхали до міста. Одібрали там багато-багато грошей, та й закортіло їм погуляти.

— Досить ми вже наробилися, мов каторжні! — сказав чоловік. — Можна тепер трохи відпочити та погуляти.

— Авжеж, чоловіче! — згодилася жінка.

Вона завжди згоджувалася на все, що він їй говорив. Бо вона була добра жінка...

Тільки ж як були вони з села, люди прості, не панського коліна, то й не знали, як та на що можна в місті

гроші витратити.

А була тоді зима. Мороз тріщав, аж під ногами рипіло. От походжають вони містом потихесеньку, помалесеньку, немов пани, та й стало їм холодно. Бо ж їхня одежина була добра для швидкої селянської праці, а вже для цивільних прогулянок — то й не годилася. Та й була вона непоказна, не панська. А кожне знає, що коли у людини заведеться багато грошей, то не тільки йому кортить погуляти, нічого путнього не робити, але ж хочеться ще бути принаймні бодай зокола паном!

Тож всамперед пішли чоловік та жінка до кравця й замовили собі панську одіжку: чоловік — плюшеву, а жінка — оксамитову з великими скляними гудзиками. Кравець взявся все те швидко пошити та ще й прискіпався, що пошиє він їм і панські кожухи на лисячому хутрі. Мусили замовити вони й кожухи.

Кравець шив довго-довго, а вони чекали. Та не було їм чого робити, тільки й того, що з самого ранку їли вони медові пряники з мигдалем та померанці, а в чай кидали по чотири шматочки цукру на кожную склянку. Та ще жінка й без чаю раз у раз цукор їла, аж її вже й нудило. А на ніч клала вона собі під подушку шоколадні цукерки в золотих папірцях...

Отак ласували вони та й ласували кілька день, аж пошив їм кравець одіжку. Тоді поодягалися: чоловік — у плюшеве, жінка — у оксамитове з великими скляними гудзиками, поверх панські кожухи на лисячому хутрі й пішли на прогулянку.

А час минав. От якось жінка й питається:

— А може б, ми вже, чоловіче, поїхали додому?

— Чого нам, жіночко, поспішати? Гроші є — будемо гуляти! — відказав чоловік. — Хіба ж тобі не набридли наші селянські злидні?..

— Та воно так, — говорить жінка. — Тільки ж мене від цукру та шоколаду нудить. Та й нема чого тут робити.

А чоловік їй:

— Ми ж тепер як пани! Ти не бійся: до цукру звикнеш, а щодо роботи, — то ж пани, бач, нічого не роблять, а якось живуть! І ти їж та спи, а увечері підемо до цирку на кумедію дивитися, як собаки на свинях верхи їздять.

— Про мене, чоловіче. Як так, то й так...

І гуляли вони в місті далі.

Якось одного вечора зайшли вони, гуляючи, аж на край міста, туди, де був великий сад. А в тім саду — замерзлий ставок. Навколо ставка світили різнокольорові ліхтарики, а на льоду було видимо-невидимо всякого панства. Найбільш було там малої дітвори, але ж було чимало й літніх панів та пань. Всі вони ковзалися та бігали на вижлятах^[16], а їм грали веселі музики на мідяних сурмах.

Страшенно сподобалася чоловікові та жінці ота забавка.

От чоловік і говорить:

— Не інакше, жіночко, як і ми мусимо навчитися на вижлятах бігати!

А вона йому:

— Як так, то й так! Про мене, чоловіче, вивчимося! — відказує.

Бо ж таки була вона доброю й слухняною жінкою...

Другого дня купив чоловік дві пари блискучих вижлят, потім чоботи до них, з залізячками в закаблуках, потім вовняну плетену одягу. Й пішли вони на ковзанку.

Цілий тиждень вчилися, поки, нарешті, вивчилися. А як вивчилися, то так їм подобалося по льоду бігати, що неначе нема й нічого кращого на світі. Ганяють собі, пряники трощать, забіжать до буфету — перегріються, кави нап'ються, та й знову на лід!..

Так вони бавилися й не помітили, що вже з їхньої спадщини мало й лишилося.

— Ну, жіночко, мабуть, пора б уже нам і додому їхати! — говорить одного вечора чоловік, поглядаючи в гаманець.

— Як їхати, то й поїдемо! — враз згодилася жінка.

Найняли вони на останні міського візника, що мав на конях дзвіночки та балабончики, й приїхали додому. А як приїхали та як поглянули на своє господарство, аж руки їм опустилися!..

В хаті, як у пустці. Холод — собачий, скрізь по стінах павутина, на столах пилюка, мов улітку на шляху. Чи то вітер, чи, може, й хлопці шиби у вікнах повибивали, аж горобці за комин поналітали та й цвірінькають. В оборі теж таке, що й глянути страшно! Корова кудись втекла, коняку цигани вкрали, а песик був у них, Колобочком звали, так той, бідненький, так на ретязі^[17] й здох

з голоду та холоду. Хвіртку вітер відламав, всі хліви віхола так позамітала, що їй всередину не можна влізти. З курника птиця в ліс повтікала, в садку зайці дерева погризли. Одне слово — тільки їй худоби лишилося, що миші та павуки...

От почали вони так-сяк занедбану хату справляти. Вікна подушками та ганчірками позатуляли, горобців повиганяли, павутиння порозривали, а потім кілками з тину затопили піч. Та все якось не йде на лад. Піч курить, як фабрика. Горобці так і норовлять знов за комин залетіти, мишва мало не по столу бігає. А тут вже їй поночі стає. Темно, бо лампу миші розтовкли; холодно, бо крізь подушки вітер віє та виє. А найгірше те, що стала їй праця немила. Її руки болять, її ноги трусяться, та їй все чоловікові та жінці тут стало не до вподоби. В селі темно, жодних пішоходів. Та ще їй сусіди зокола тюкають, з їхніх панських кожухів на лисячому хутрі глузують...

Погано стало на душі у чоловіка, погано на душі у жінки. То завше були вони веселі та балакучі, а тепер понадималися, як сови. Мовчки повечеряли тим, що з міста привезли, та їй полягали спати на замурзані постелі. А вночі жінка простягла руку під подушку за цукеркою, як у місті була звикла, та замість шоколадної цукерки в золотому папірці витягла мишу... Брррр!..

А був у їхній хаті добрий, роботящий Домовик. Звісно, що Домовик самотужки всього робити не може, але ж господареві та господині у всякій праці допомагає.

І їхній Домовик раніш їм у всякій роботі допомагав та

за всім у господарстві доглядав. Увечері ж, коли вже господарі по роботі відпочивали, він залазив під теплу піч і гарнесенько їм наспівував, як цвіркунчик, аж виляски по світлиці йшли. Однак, як повтікали господарі з хати, стало тому Домовикові дуже кепсько. Ніде й молочка нема, їсти нічого, й холодно дуже, та ще й ті нахабні горобці — скільки на них не кишкай, так і пруться в хату! Спочатку він сам порався, а вже як охляв, то й розгнівався.

— Що я, — каже сам собі, — найнявся їм, чи що! Хай йому грець, щоб я сам та сам усю працю в господарстві робив! Вийду вдень у двір, то на мене ще хлопці почнуть тюкати або якийсь шибеник ще сніжкою влучить. Не хочу — та й край!..

Заліз він тоді за комин на горищі, зарився у порох та й спав там, як ведмідь.

А тепер, коли в печі тиновими кілками було затоплено й комин став теплий, він розбуркався, потягся кілька разів, мов кіт, та й схотів вилізти з пороху та подивитися, що воно сталося? Почав він вилазити, та й куйовдиться, та товчеться там так, мов Марко по пеклі. Аж господарі заснути не можуть...

З другого дня чоловік та жінка взялися за працю дужче. Домовик їм теж з усієї сили допомагає, бо ж він був добрий й до роботи беручкий. Та тільки ж бачить він, що не так його господарі працюють, як раніше працювали. Раніше, було, чоловік робить, робить, аж піт з нього ллє, дарма що в легкій одежині. А тепер хоч

і в плюшовому каптанкові та в панській кожусі на лисячому хутрі, а тільки махне двічі-тричі лопатою, сніг відкидаючи, — та зараз і спочивати, та зараз і руки тре і за спину держиться. Так само й господиня. Пошарує віхтем по горщику — та вже й сюди-туди по хаті бігає, шукаючи, чи не лишилося десь шматочка цукру!..

«Е, ні! Це не діло! — думає сам собі статечний Домовик. — Так я з ними сам не вправлюся. Доведеться покликати на підмогу Злиднів. Хоча й не великі з них робітники, та вже й вони будуть на користь, бо ж на доброго робітника тут і харчу не вистачить!..»

Виліз він уночі на бовдура, потрусив своєю сивою бородою на схід та захід, на південь та на північ, застромив два пальці у рота та як свисне раз-два-три! І враз по тому зі всіх чотирьох сторін де й не взялися Злидні. Манісінькі, як сонечко або ті козачки, що напровесні по призьбах лазять, тільки ще менші та зелененькі з рудими цяточками, здалеку зовсім на блощиць скидаються. Почали вони видиратися на горище до бовдура. А коли Домовик стрибнув і собі, то наповзло їх на горище повно, як комашні. Такі вони сухі та кощаві, так кісточки й світяться. Мізерні, миршаві, ледве-ледве дихають. Вишикувалися перед Домовиком, тремтять та чекають його наказів.

Як поглянув на них Домовик, то аж жаль його взяв.

— І відкіля вас таких шолудивих прислали? — питається.

А вони пищать ледве чутно:

— Були ми в дуже ледачого господаря. Охляли, дядечку!

Ну, та що вже казати? Нема такого права Домовикові, щоб, не спробувавши на роботі, відсилав назад поміч, коли її викликав.

От поділив їх Домовик на кілька загонів й кожній ватазі загадав різну роботу. Одним — щоб допомагали господареві в оборі; другим — щоб дивилися за будовами, третім — за саньми та возами, іншим — до господині, щоб їй у хаті допомагали варити, чепурити, шити, прати.

Та як поприходили ті Злидні з дуже вбогого двору, то були вони так виснажені голодом й тяжкою працею, що тепер не були ні до чого путнього здатні. Отож і стала від них в господарстві не поміч, а, як люди кажуть, — німіч!

Ті, що їм би в оборі поратись, дуже мерзли надворі та все так і скусували, щоб улізти в хату, неначебно за ділом. Ті, що в хаті сиділи, ні шили, ні прали, а тільки по мисниках нишпорили: чи не пощастить чого з'їсти?! А їсти не було чого, бо не було чого варити чи пекти: в засіках миші борошно поїли, картопля в хижці померзла, а на подвір'ї — жодної курки.

А тут ще трапилось таке.

Пішов чоловік того ж дня до лісу по дрова та й побачив замерзлий ставок. І так йому знову закортіло на вижлятах поковзатись, що аж у грудях пече й жижки трусяться! Не втерпів він, вернув мерщій додому, прикрутив до чобіт вижлята та й гайда на лід! Побачила те

жінка — та й собі. Вона-бо завжди робила те, що й чоловік!..

А хати не топлено, а в хаті не варено!

Біда Домовикові, а найгірше тим нещасним, недотепним Злидням...

Спочатку ще Домовик на них гримав, а потім і сам махнув рукою. Бачив-бо добре, що вже вони так охляли, просто на ладан дишуть...

А Злидні й справді перевелися нанівець. Того мало, що зовсім охляли, а ще й почали недужати. Трусить їх трясця, вже й ніжками не совають. А як помітили вони, що й Домовик на них не напосідає, то й вирішили полізти до людей під одежу: принаймні там, на живому тілі, буде тепліше! Так вони й обсіли того чоловіка та жінку від самих голів аж до п'ят.

А ті й собі мерзнуть, бо не може чоловік до лісу за дровами дійти, коли ж ковзанка на дорозі!

Отож, як почне тих людей мороз дошкуляти, попригвинчують вони свої вижлята до викривлених закаблуків та мерщій на ставок. Бігають там, бігають, аж тепліше їм зробиться. Тоді й Злидням трохи потепліє. От і почнуть вони ворухитися та й випадають скрізь у проріхи, бо такі ж панська одежа не така міцна, як одяг селянський. Та й через те та одежа пообдиралася дуже, що люди в своїй нетопленій хаті мусили й спати в міських кожухах на лисячому хутрі.

Оттак потроху-помалу й повисипалися Злидні на ставку та по дорозі. Прийшла їх до Домовика тільки

малесенька жменька. А він подивився на них та каже:

— Ідїть ви до Чортової Матері. Нехай вона вас хоч трошки підгодує, бо ви ще мені тут повмираєте. Тільки матиму за вас халепу! Та ще перекажіть там Бісовому Батькові, що вже, мабуть, і я швидко прийду, бо ж несила терпіти далі!..

Одне слово, зубожіли ті люди так, що вже й Злиднів у них не лишилося. Одна тільки ціла річ і є на все господарство — оті блискучі вижлята. Та ще лишився шматочок мила, бо ж в холодній хаті боялися люди вмиватися.

Ну, як прийшло ж їм уже зовсім скрутно, посідали вони одне проти одного за непокритим столом.

Подивились одне на одного в невмиті обличчя та й ну радитись.

— Що ж далі? — питається жінка.

— А я знаю? — відказує чоловік.

— Що ж його нам казати?

— І що його нам робити?

— Та хоч би робити, аби не важко! — говорить чоловік.

А жінка йому відказує:

— Звичайно, ліпше, коли б не тяжко!

А Домовик виглянув з-поза запічка, непомітно підійшов до чоловіка та й шепотить йому на вухо:

— Одно вам лишається. Візьми онде шматок мила, розведи водою у мисочці, висмикни з стріхи дві соломинки, та й починайте мильні бульби дути. То дуже

легка робота!..

Той чоловік від біди вже так одурів, що й не розшолопав, як Домовик з нього зо зла глузує. Взяв мило, воду та соломинку, дав жінці другу, й почали вони бульби дути. Як луснула одна, друга — зареготався Домовик, хряпнув щосили дверима, аж останні шибки з вікон повилітали, та й пішов собі геть: проситися у Бісового Батька, щоб послав його до роботящих людей, де не потребуватиме він допомоги від Злиднів...

Мавка Вербинка

В лісі знявся переляк...

Першим вісником прибіг сам не свій — аж мордочка йому побіліла — бувалий в бувальцях чорновухий Заєць. Захекавшись, він перебіг цілим лісом й, кого тільки спіткав по дорозі, перед кожним сідав на задні лапки, передніми витирав вуса, відкашлювався й пошепки говорив:

— Біда, братця! Біда-а!.. Бачив я, своїми очима бачив на узліссі мисливців, собак, загонщиків... Тисячі, ти-и-сячі йдуть сюди... А в кожного по кілька блискучих рушниць... Ріжки мідяні, а торбинки величе-е-зні, мов лантухи... А собак! А собак! — тисячі!.. Тікай, братця, куди хто!..

На цих словах він відсапував й прожогом летів далі до нової зустрічі. Навіть здибавши Лисицю, що саме вилізла з нори й, приплющивши око на сонце, потягувалася зі сну, навіть перед нею був спинився на мить й гукнув:

— Біда, братця!.. Мисливці на узліссі!.. Тисячі...

Але ж згадав, що й від самої Лисиці йому так само може бути біда, а через те чкурнув ще дужче.

Всі мешканці лісу заворушилися...

Хто тікав у поле, хто ховався у нору, хто шукав схови в дуплах або ж біг до очерету, що густо поріс понад болотом.

А це й справді залунав постріл, загавкали ловецькі пси, заграли різжки...

Мавка Вербинка, що на день ховалася у великому дуплі старої верби над болотом, прокинулась й нашорошила вуха. Серце їй болісно стислося. Багато вже разів на своєму віку чула вона те собаче гавкання, різжки, страшні постріли... Чула й знала, що багатьом звірам та птицям вони віщують смерть. Знала й те, що ще більше буде таких нещасних, котрі довгий час конатимуть від ран, зарившись десь під кущами в листя. Будуть і такі, що вичуняють, але на все життя лишаться каліками.

З її чудових, такого кольору, як фіалки, очей полилися блискучі сльози. Вона миттю вискочила з верби й незримо побігла, наче полетіла понад землю, до сусіднього великого лісу, щоб кликати своїх подружок на поміч.

Ще не добігла вона й до кінця свого лісу, як зачулися вже нові постріли.

«Пізно! Буде пізно! — подумала Вербинка з відчаєм. — Може, вже там є прибиті, підстрелені, що потребують негайної помочі? А поки я поверну з подругами, у тих бідолашних створінь відлетить життя!»

Тоді вона заспівала дзвінким, мов срібним, голоском. Вона кликала Хух:

— Біжіть швидше, сестрички, до сусідніх лісів. Кличте Мавок: Ясининку, Дубовинку, Вільхівку, Кленівку та Шипшиночку. Сьогодні у нас буде багато нещасних.

Боюся, що сама не вправлюся...

Й тільки вона проказала ті слова, маленькі зелені Хухи вже покотили з лісу, мов перекотиполе, в різних напрямках. А Вербинка узліссям полинула назад, щоб бути позад мисливців, бо там вона сподівалася найшвидше знайти поранених та конаючих.

Вона пролетіла повз молодих і старих панів, одягнених в мисливські вбрання та зелені брилі. Пролітаючи навпростець, черкнулася об одного пса, що мало її не вкусив, бо почув, як запахло біля нього її довге синє волосся. Далі пролинула над лісничовою хаткою, де вона так часто бувала. Там жив добрий лісник, що ніколи не уражав звірів, поважав Лісовика, жалів і малих Хух, а її, Мавку, дуже любив. Навіть часом ставив для неї на пеньку у мисочці молочну кашку...

Тепер лісничова хата була порожня. Самого ж лісника угледіла Вербинка попереду мисливців з рушницею наготові та двома псами на ретязі.

Чула вона, як знову вибухнули постріли, як жалібно заскиглив підбитий Зайчик. «Князю! Князю!» — кричав він, немовби просив його пожаліти. Чула все нові й нові постріли й почала уважно шукати під кущами.

Під старим, спорохнявілим дубом її спіткав Лісовик. Він був сумний, роздратований. Його світлі блакитні очі палали, як сині вогники в печі, кулаки було затято так, що аж довгі кігті впивалися в руки.

— Доню! — тихо озвався він до неї. — Поклич собі допомоги. Буде багато лиха.

— Я вже покликкала, тату. Послала Хух.

— То й добре. Не гай же часу... Ой, нароблять сьогодні ті безбожники великого нещастя... Багато їх, багато... Я тим часом піду попередити Водяника та Русалок. Може, хтось забіжить до води помирати...

Він сперся на свою сукувату патерицю й тихо посунув до болота.

А Мавка Вербинка вже угледіла пораненого Зайчика. Він закопався у мох, й тільки по тому, як нервово здригалося його тілце, можна було впізнати, що там є хтось живий. Вербинка обережно підважила мох. Наполоханий Зайчик аж напнувся з останніх сил, щоб втікати, але, поглянувши каламутними очима, побачив Вербинку й тихо застогнав:

— Убили, убили мене, сестричко Вербинко!..

— Куди ж тебе поранено, Зайчику-Вуханчику? — спитала вона.

Зайчикові було перебито задню ніжку й прострелено бока. Вербинка швиденько знайшла чисту, суху порхавку, притрусила йому рани, на ніжку намотала листу подорожника й обв'язала пліскуватою, мов бинда^[18], травинкою. Потім спинила кількох подорожніх пухнатих джмеликів, щоб вони дали хворому свого солодкого білого меду, а з великого листа ведмежого вуха набрала водиці й напоїла пораненого. Йому стало легше.

— Велике спасибі тобі, сестрице! Прикрий же тепер мене добренько мохом та листом, а зверху поклади більшу суху гілляку, щоб не витяг мене відціль якийсь

забіглий пес, — попрохав Зайчик-Вуханчик.

Вербинка зробила все, що було треба, й слабий задрімав. Тоді Мавка ще наказала ракшам та сойкам нікуди відсіль далеко не відлітати, аж поки не скінчаться лови. Коли б же заблудив сюди якийсь пес, загадала пташкам крутитися в нього перед носом й відманити його з того місця, де лежав немічний, постріляний Зайчик-Вуханчик...

Багато було праці Мавкам того дня у лісі. Було підбито чимало тихих Зайчиків, підстрілили ловці й хитру Лисичку, заскочили пси й цілу родину Куріпок: одних самі впіймали, інших мисливці повбивали, інших тільки поранили. Та й після того дня було багато праці вже самій Мавці-Вербинці, бо треба ж було й далі доглядати поранених, аж поки вони не видужають.

Але ж ще того-таки дня, коли був лов у лісі, трапилася з нею значна пригода. Довелося їй зробити те, що рідко робить Невидима Сила: мусила вона вперше в житті об'явитися перед людиною.

Коли вже Мавка перев'язала та подала першу допомогу кільком пораненим, натрапила вона на молоду дику Кізочку. Та стояла на трьох ніжках майже на чистій прогаліні, так що її здалеку міг побачити кожний.

— Тікай, дурненька! Ховайся мерщій в хашу!.. Ти ж чуєш, що в лісі мисливці та собаки, — гукала їй ще здалеку Вербинка.

— Чую й знаю, але ж я не можу! — заплакала бідна Кізонька. — Я вскочила в терновий кущ, і він пороздирав

мені ніжки. Я не можу рушити далі — так мені болить і пече! — нарікала вона.

Мавка знала, що кози й справді не можуть стрибати на трьох ногах. Вона підбігла до козеняти, швиденько перев'язала йому ніжку й, підтримуючи збоку, повела його до кущів.

В той момент на поляну виткнувся лісник. Він побачив, як шкандибає Кізочка, й кинувся до неї. Звісно, Мавки він не бачив.

Вербинка знала, що він — добрий. Але ж тепер, коли довкола була стрілянина, коли вже люди повбивали стільки звірів, вона страшенно злякалася. Бо ж знала вона й те, що на полюванні й добрі люди стають жорстокими, а пролита кров викликає в них лихий запал, що підштовхує їх до вбивства безневинних створінь. Й не могла вона стерпіти: заступила собою Кізоньку, а сама об'явилася перед лісником.

Лісник остовпів, побачивши перед собою незвичайно красну дівчину, що з'явилася не знати звідки. Здивовано дивився він в її темні очі, що були як фіалки або фіалова тінь; дивився на довге темно-синє волосся, що відблискувало, як гайвороняче крило, любувався з її довгих світло-зелених шат. А тим часом вона простягла до нього ніжні, білі, як лілеї, руки, й він почув голос, неначе задзвонили навколо сині дзвіночки:

— Дядечку! Прошу вас, змилюйтесь над нею! Вона ж така молоденька, живе всього тільки чотири місяці, така гарна й тендітна! Вона ж нікому не робить шкоди!..

Лісник все ще стояв нерухомо.

— Ти — Мавка? — спитав він, нарешті отямившись.

— Так, я — Мавка з цього лісу. Зовуть мене — Вербинка. Ви ж — добрий, я це знаю. Це ж мені виносите ви молочної кашки на пеньок. А я оберігаю та пильную всіх звірят у вашому лісі. Пожалійте мені цю Кізочку; дуже вас прошу, дядечку!..

— Добре! — промовив схвильований лісник, у якого розм'якло серце. У людей завше м'якшає серце, коли у них щось ласкаво просить гожа дівчина. — Добре! Я візьму її до себе й сховаю до свого хліва. Там вона перебуде, поки одужають її ніжки, а потім я знову випущу її в ліс. Не бійся, у мене ніхто її не займе.

Він ласкаво погладив перелякану Кізочку, взяв її на руки й поніс до своєї хатинки.

Коли лісник оглянувся ще раз, Мавки вже не було видно. Тільки він вчув, як продзвенів її ніжний голосок:

— Спасибі вам, дядечку. Як я рада, що ви такий добрий!..

Лісник відніс козеня додому й сховав його в хліві. Але ж коли скінчилися лови й до нього в двір посходились пани мисливці, то один багатий панич угледів Кізочку. Дуже вона йому сподобалася, й закортіло йому відвезти її до міста. От і напосівся він на лісника, щоб той конче йому продав те звірятко. Давав за неї великі гроші, навіть загрожував лісникові різними прикростями. Таж лісник не схотів нізащо її продати.

— Це Мавчина Вербинчина Кізочка, доньки нашого

Лісовика. Сама Вербинка просила мене її захистити. А я дав їй своє слово, що вигою Кізоньку й випущу в ліс.

— Мало що! То ж Мавка, не людина. Для неї ваше слово нічого не важить, все одно що сказати на вітер.

— Нехай для неї й не важить, так зате моє слово важить для мене. Коли даєш якусь обітницю, то мусиш її додержати, — відповів лісник твердо.

З того часу всі лісові мешканці ще дужче полюбили свого доброго лісника. Зайчики ніколи не гризли дерев у його садочку, Лисичка не крала його курей, а Пташки чисто-начисто оббирали з його дерев всю гусінь та нищили шкідливих комах...

По тій пригоді минуло багато часу. Аж ось одного дня забігло до того лісу кілька здорових сірих Вовків, що їх розпудили мисливці аж в московських лісах. Осіли вони тут й почали хазяйнувати, як вдома. То Зайчиків ловлять, то Кізочку роздеруть. Одне слово, не стало життя тихим, мирним звіряткам від тих зайд — розбійників московських. Лісовик на них сварився, й Мавка та інші невидимі лісові сили умовляли їх, щоб вони пішли, відкіль прийшли. А Вовки тільки облизуються та глузують.

— Нам, — кажуть, — тут краще, як дома! Бо ваші Зайці та Кози ще не вчені. От ми їх і повчимо, щоб краще бігали...

Та недовго вони панували. Як тільки помітив добрий лісник, що в його лісі хижакі-зайди завелися, то й почав їх висліджувати. Вже аж трьох підстрелив. Однак останні не тікають. Тільки стали хитріші й вискусовують^[19] від

лісника. Тоді лісник і каже собі:

— Ну, ви хитрі, та й я ж не дурний. Побачимо, хто кого перемудрить!

Узяв він лопату, пішов у саму хащу та й викопав там велику глибоченну яму, таку, що була вона зверху вужча, а зісподу ширша. Потім понакладав зверху тонкого хмизу й рясно притрусив жовтим листом, бо вже тоді був підзимок й багато листя з дерев пообпадало. Одне слово, так він хитро все те зробив, що ніхто б не впізнав, де та «вовча яма». Тільки ж, щоб туди Вовків тягнуло, поклав у середину принаду: великий шматок старого сала.

Минуло день чи там два, аж чує лісник зі свого двору, що виють Вовки. Прислухався — саме там, де він викопав на них яму.

«Ну, це вже певне якийсь туди вскочив!» — міркує він.

Та й закортіло йому подивитися, дарма що вже був вечір і в лісі стало зовсім поночі. Вхопив він рушницю та й подався. Прийшов до того місця й почав обережно підходити до ями. Та й помилився, не догледів! Як шутне зненацька однією ногою! Не втримався й полетів сам у ту вовчу пастку.

Що його робити? Яма глибока, вилізти не можна, бо ж нема за що зачепитися. А в ямі темно-претемно. І бачить він, що в тій пітьмі десь у кутку немов дві маленьких жаринки жевріють... Аж серце йому захолонуло, бо вгадав він одразу, що там вкупі з ним і Вовк сидить. Мерщій вхопився він за рушницю, а потім й помислив: «Ну, що ж як я в пітьмі промахнуся, не заб'ю того ірода

одразу, а тільки поранюю?! Тоді ж він, підстрелений, живцем мене заїсть!..»

Так-от, і не стрелив він у Вовка, а вистрілив угору, в повітря. Думав, що тим і вовка настрашить, та й, може, хтось почує той постріл та й допоможе йому з ями видряпатись.

Але ж сидить він та й сидить, а ніхто йому на поміч не йде. Вистрелив він іще раз, а далі й боїться, бо лишився в нього тільки один набій. Отож коли б Вовк захотів на нього плигнути, то не було б йому чим і відбитися.

Засумував той лісник. А далі як загукає:

— Рятуйте ж хоч ви мене, лісові духи!

Почули те сусідні Хухи та мерщій по Мавку Вербинку. Аж її нема дома: пішла в сусідні ліси прощатися з подружками, бо вже надходила зима, а Мавки швидко мусли лягати спати аж до весни.

Але ж, хоч як далеко була Вербинка, почула вона ще перший постріл в своєму лісі й мерщій полетіла додому. Думала, що, може, знову почалися гони й знову їй доведеться піклуватися пораненими звірами.

Коли ж вона підлітала до лісу, то вчула й другий постріл. А тут назустріч їй викотились Хухи й розповіли, що сталося.

Вербинка подалася просто до ями. Хутчій поскидала хмиз та листя. Й коли там стало видніше, бо саме сходяв місяць, побачила свого доброго лісника з Вовком. Кинулася вона тоді мерщій до свого батька.

— Тату, — каже, — швидше рятуйте лісника!

Лісовик одразу туди, та як налетить на дерево, що стояло біля самої ями, так і повалив його. Деревина упала на вовчу яму, а віти попадали аж в глибінь. Тоді лісник вхопився за галузки й по них видрався нагору...

Не було чого йому й розпитувати. Знав він добре, що навколо ями всі дерева були міцні, їх і вітер би не звалив, не те щоб самі собою могли падати. Таж того вечора й вітру жодного не було. Отож він враз зрозумів, що врятувала його не хто інша, як Мавка Вербинка, за те, що колись він захистив її Кізеньку.

Так вони й поквиталися. Тільки ж лісник хотів, щоб його було зверху. Взяв він ціле відро молока та корець пшона. Наварив величезний чавун каші, притрусив цукром та корицею й поставив увечері на пеньок...

Ото був веселий бенкет у лісі тої ночі... Аж мені шкода, що мене туди не покликали!

Бо хто ж таки не любить молочної каші з корицею?!

Мара^[20]

Були собі тато й мама та й мали вони двох синів. А були вони дуже бідні. Тяжко їм стало двох дітей годувати, от через те й згодилися вони віддати одного свого сина на виховання до бабусі. Так на якийсь час і розлучилися брати.

Старшого брата, що лишився дома, добре доглядали й дуже любили, бо він був хлопчик дуже лагідний та слухняний. Молодшого ж брата бабуня доглядати добре не могла. Тим-то він здебільшого був на вулиці, грався з поганими хлопцями, мучив горобців, бив собак, а коли ніхто не бачив, то ще й шибки по хатах розбивав камінням.

А як був він шибеник і розбишака, то ніхто його не любив, ще часто й за вуха смикали. Та те йому не помагало, бо ж, звісно, кого б'ють в дитинстві, той ще більше шкоди робить та виростає недобрим і суворим. До того ж трапилося ще з тим меншим братом нещастя. Він балувався з сокирою та якось упав на неї, поранив собі спину й став з того часу горбатим.

Коли ж померла бабуся, забрали його тато й мама додому. Тільки ж як побачили вони, що він такий недобрый, неслухняний та брехливий, то й вони стали його менше любити, як любили старшого брата. А від того молодший брат став ще дужче лютувати, зробився зовсім

лихим та несправедливим.

Як повмирали ж і тато з мамою, лишилися брати самі собі на білому світі. Старший, добрий, почав ходити на заробітки та й заробляв і собі на хліб, й меншого, слабого брата годував. А той, як через свій горб не міг тяжко працювати, — робив тільки саму легку, хатню роботу.

Однак дарма, що старший брат ставився до горбаня добре, — горбань, проте, його не любив.

Ну, а коли вже одна людина не любить другої, то вона так і силкується знайти в нелюбові щось погане. Навіть коли в дійсності того поганого й не буде, то лиха людина щось, мовляв, з вітру вигідає.

Отож і горбань що далі, то більш на свою долю почав нарікати, що далі, то більш своєму доброму братові заздри.

«Мало чого, що він добрий! — думав сам собі горбань. — Не штука бути добрим та лагідним, коли маєш таке здоров'я та силу. Я теж був би такий, коли б мене не били в дитинстві та коли б я був такий ставний та дужий, як він. Тоді я б не потребував його допомоги. А то ж я каліка! Що я можу?!»

Й починав він згадувати своє терпке дитинство, як йому завжди гірко жилося, як його бабуся раз у раз лаяла та й біла... А тому ж — завжди всі годили. То був мазунчик!..

І через ті свої думки покинув горбань всяку роботу, став ледачий та неохайний.

Старший брат прийде з роботи додому, а в горбаня ні

хата не підметена, ні піч не топлена, ні страви не зготовлено.

— Може, ти хворий, братику? — запитає його старший брат.

Але ж ніколи нічим не попрікне.

— А ти ж хіба сам не бачиш чи не знаєш? — гостро йому відповідав горбань. — Коли в людини такий горб на спині, тож не може вона бути дужою!

— То ти б полежав, а вже я сам зроблю все, що треба! — спокійно на те говорив йому старший брат.

І дарма, що був зморений на тих заробітках, ще й всю хатню працю сам поробить.

А горбань сидить у кутку й сам не знає, чого гнівається та лютиться.

Сердило його й те, що брат все так швидко робить, дратує його навіть і те, що до нього той такий добрий.

«Краще б він мене вилаяв або вдарив, ніж отак мене мовчки допікає тим, що він дужий та добрий, а я каліка й сердитий!» — міркував він сам собі.

І якось намислив горбань зробити братові щось лихе — до того його та злість гризла.

«Нехай, — думав, — і йому так тяжко буде жити, як мені!»

Тільки ж що саме він може йому гидкого зробити, — ще не вигадав. Але ж та настирлива думка почала його мов вогнем палити й удень, і вночі. Став він наче сам не свій: не спить, не їсть, а тільки про те й мислить.

І довідалася про ті його думки Мара. Довідалася

й почала вона його пильнувати, щоб не допустити до недоброго вчинку. От і стала вона невидимо скрізь за молодшим братом ходити. А звісно ж, що Мара приходить до тих людей, які намислили або вчинили щось лихе своєму ближньому.

Якось раз пішов горбань у ліс по дрова... Зібрав він сухі віти, хмиз і побачив біля себе корячкувату деревину. А деревина розправила одну корячкувату галузину, немов страшну, довгу руку, та й посварилася на нього сучком, неначе товстим пальцем.

Страшенно злякався горбань. Кинув оберемок хмизу та, що сили було, дременув з лісу додому.

Після того він неначе трохи вгамувався. Знову почав краще й ретельніше працювати, в господарстві братові допомагати. Не гиркав ні з сього, ні з того на брата, став трохи лагідніший. А коли ж в його серці знову закипала злість, згадував про те дерево, що на нього в лісі сучком сварилося, й затихав.

Одної неділі прийшов додому добрий брат веселий та радісний.

— Ну, братику, — сказав він горбаневі, — тепер вже ти трохи відпочинеш.

— А що там таке? — промимрив той.

— Та надумав я, брате, одружитися. Покохав я гарну дівчину, й вона мене дуже полюбила, то от ми швидко й поберемося. Буде у нас в хаті господиня. Вона нам всю хатню роботу поробить, а ти вже не матимеш жодного клопоту.

Нічого не відповів горбань, тільки вчув, як його, мов обценьками, здушили злість та заздрощі. Ударила йому в голову думка, що от його, горбатого, напевне, жодна дівчина не покохає. І те йому потім прикрим видалося, що доведеться тепер увесь час дивитись на братове щастя та гризтись, що він, горбань, такого щастя ніколи не зазнає.

І знову лихі думки почали плодитися в горбаневій голові. Згадав він і про ту деревину, що на нього в лісі сварилася, але ж на цей раз сам собі промовив:

— Бач! За нього навіть Мара заступається! Навіть Нечиста Сила — й та на його боці!

Із того часу ще дужче злість закипіла в його серці.

От і вирішив він вночі, що перешкодить братові оженитися. Щодня бачив він, як добрий брат, наморений за день, падав увечері на ліжко, мов клунок. То й намислив горбань покласти братові у ліжко сокиру, неначе ненароком. А той, мовляв, як гупне на постіль, то й поріже собі крижі й буде таким же горбатим, як і він. Тоді вже й наречена його відцурається, й жодна інша дівчина не захоче.

Так його та думка запалила, що не міг він влєжати далі. Прислухався: спить брат і не поворухнеться. От встав він із свого ліжка, босоніж вийшов з хати, вхопив сокиру, щоб її нагострити. Але ж тільки він сягнув рукою до бруса, — коли це раптом брус увесь почервонів, мов розпечене в кузні залізо. Але ж горбань — за обценьки й хотів його вхопити обценьками. Та тільки ж той брус

відсунувся та як стукне в стіну, — стіна враз і розступилася, а горбань побачив там великого кістяка, загорнутого у біле запинало. Кістяк підвів одну руку й глухо йому проказав:

— Лихе задумав ти, чоловіче! Покинь, доки не пізно, бо буде каяття, та не буде вороття!

І враз по тому стулилася стіна, брус лежав на своєму місці сірий, як звичайно; у горбаня в одній руці блищала сокира, а в другій торохтіли обценьки, бо ж він увесь трусився.

— Знову Мара! — скрикнув він. Кинув сокиру в один бік, обценьки — в другий, а сам ускочив у хату...

Отож не допустила його Мара до злочину.

Тим часом брат оженився. Прийшла до них в хату його жінка. Була вона вродлива, весела, моторна, чепуруха. В хаті, де раніш було сумно та вогко, тепер стало весело, тепло, чисто. Вчасно готова їжа, шмаття добре випрано, одержу полатано. Одне слово, стало братам жити добре. Здавалося, що навіть горбань став добріший, бо ж та братова його жаліла, доглядала, піклувалася ним, таки й справді як рідним.

Так прожили вони майже рік. І народилась у братової дитинка. Манесенька, рожева та голосиста. Батьки не могли на неї нарадуватись. Дякували Богові за своє щастя та складали гроші, щоб купити корову, бо ж малому треба було багато молока.

Й знову прокинулися в горбаневому серці терпкі заздрощі. Й ще дужче, як було раніш, почало в нього

в грудях клетотати. І заздрив він, і ображався, що тепер братова тільки й дбала про мале дитячко, а на нього, горбаня, зовсім не зважала.

І от, того дня, як брат з братовою пішли на ярмарок купувати корову, а дитину лишили спати вдома, раптом налетіла на горбаня страшна думка. Нічого не міркуючи, підскочив він до колиски, де спав той маленький його небіж, й, не дивлячись на дитину, перевернув колиску. Мале так і гупнуло на долівку. Залунав його болісний покрик, але ж горбань метнувся до дверей, вискочив у двір, з двору — на шлях та й подався до річки. Тільки над самою річкою він спинився і тут угледів, як в затінку, під кущем заколивалася вода, а відтіль з'явилася дитинка. Сльози текли у неї з сумних очей, й вона ніби промовила:

— За що ж ти мене безневинно покалічив? Ніколи відтепер не зазнаєш ти жодної хвилини спокою...

І не встиг горбань відскочити від річки — враз потемніло небо, загуркотів грім, прорвалася одна-друга-третя блискавка. Жах охопив горбаня, й побачив він у тім небеснім вогні Мару. Вона була маленька, мов волохатий темний клубочок, викотилася з блискавки й покотилася просто до нього. Горбань з диким криком кинувся втікати, але ж почув, як Мара наздоганяє його, як дереться йому по литках, крижах, спині, горбові й видирається на в'язи. І почув він над самим вухом тихий, сухий голос, неначе два сухих листки терлися один об одного:

— Я двічі тебе попереджала. Але ж ти, лихий чоловіче,

мене не послухав. Тепер я мушу лишитися з тобою на все твоє життя, ні на хвилинку, доки будеш жити, не забудеш ти свого злочину!..

Що вже далі говорила Мара, горбань не чув: він втратив чуття і впав просто обличчям на шлях...

З того часу не знав лихий брат жодної хвилинки заспокоєння. І вдень, а найбільше вночі перед нього вставали грізні примари, страшні привиди. То йому видавалося, що якийсь велетенський мрець кидає його з височенної кручі в страшну, темну безодню, а він летить сторчголов у прірву й падає там просто горбом на гостре каміння. То знов, тільки заплющував він очі, — бачив, як маленька, чорна, волохата Мара шкребеться у нього в горбі...

І тоді на нього найшло каяття.

Почав він благати Мару, щоб вона відібрала у нього життя. Але Мара йому відповідала:

— Я не можу того вчинити. Отож, щоб полегшити твої муки, я зроблю тебе верблюдом. Ти будеш багато працювати. На своєму горбі завжди матимеш ти важкий тягар. Але ж тоді я покину тебе, бо мене посилають тільки до людей. Тоді тобі полегшає...

— Зроби мене верблюдом! Чим хочеш зроби мене, тільки покинь! — просився горбань.

Так вона й учинила.

Другого ранку горбань прокинувся в піскуватій, розпаленій сонцем пустелі. Він був великий і голодний. На спині в нього трусився м'який, салистий горб, далеко

більший, як він мав раніше. На колінах були тверді мозолі, на ногах та руках замість пальців були ратиці, а все тіло обросло жовтою брудною вовною.

Тільки розплющив він очі, підступив до нього чорний араб в білій одежі й погнав його до потоку. Горбань жадібно нахилився до води й побачив, що весь він змінився так, що вже ніхто ніколи не зможе його впізнати. Тільки самі очі лишилися такі, як були й тоді, коли він ще був людиною...

І з тих людських його очей полилися сльози. Але ж горбань плакав не того, що він вже не був людиною. Він плакав з радощів, що може спокутувати свій незамолимий гріх й що за те вже не буде більше карати його жахлива Мара...

Напився він чистої води, пішов, куди звелів йому його господар, став навколішки, поки той навантажував йому на горба тяжкі паки, й слухняно пішов, вкупі з іншими верблюдами жовтими, метючими пісками...

Ніколи ніхто й не догадався, що той верблюд — людина-горбань. Тільки всі, хто його бачив, не могли надивуватися, що були в нього зовсім людські очі, лагідні, плохі, але ж сумні-сумні...

Дідько

Гу-гу-гу!.. Ого-го!.. Ха-ха-ха!.. — залунало по лісі тихої літньої ночі.

Дві подорожні баби, що йшли на прощу й запізналися завидна дійти до села, злякано перехрестились, їм стало моторошно, хоча вони й гадали, що то закричав пугач.

Але ж всі лісові створіння добре знали, що то гукає Дідько Гепатий, який кожної п'ятниці прибігав у ліс з сусіднього великого болота, щоб трохи побавитися в гурті іншої Невидимої Сили. Любив він пожартувати, посміятися, злякати людину чи поглузувати з неї. Коли ж починав оповідати, то всі тільки головами крутили. А старий статечний Лісовик, що увесь час нюхав замість тютюну порохню, потихеньку нахилився до свого товариша Водяника, непомітно підморгував сивою бровою й примовляв:

— Слухай, слухай! Бреше Бісів син, мов шовком шиє!..

Водяник задоволено крєктав, як жаба-ропуха, спльовував через губу й смоктав далі свою люлечку з очеретяним цибухом.

А тим часом Дідько дуже мало брєхав. Був він тільки великий хвалько, за що його батько Біс розгнівався на нього й послав у болото. Але ж перед тим Дідько багато бачив на своєму віку. Ви ж бо самі знаєте, що Дідько ніколи не сидить довго на одному місці, а через якийсь

час має призначення кудись-інде, де й змінює своє наймення.

На Україну Дідько Гепатий прийшов недавно. Спочатку він довгий час сидів мовчки в своєму болоті й не заводив жодного знайомства, бо йому було соромно признатись, що його покарано. Але ж потім він надумав казати, що перебрався на якийсь час навмисне до болота, бо, мовляв, від довгого ходіння по світах придбав собі ревматизм. І нібито лікарі наказали йому грітися багном, через те, мовляв, він і сидів у болоті.

Мав він право приходити в ліс тільки раз на тиждень, у п'ятницю, та й то, коли вже зовсім поночіло. Повертатися ж додому повинен був раніше, ніж починали співати півні. Така вже йому була кара. Ця кара була для нього дуже тяжка, бо нічого він так не любив, як веселе товариство, де б можна було поговорити, пожартувати, а часом встругнути й гопака...

Тут його ще зовсім мало знали, а через те з великою цікавістю слухали його оповідання. А Дідько, як те й звичайно буває, перед новими людьми розповідав насамперед про те, що йому траплялося найдивовижнішого в житті. Умів він розповідати гладко, мов з книги вичитувати. А як знав він ще й кількох мов та перечитав чимало різних книжок, написаних людьми, то отож таким хуторянам, як Лісовик, Мавки, Хухи, що майже все своє життя сидять в одному насидженому місці, пригоди та оповідання Дідькові часто видавалися зовсім неймовірними й неможливими.

Однак всі дуже раділи, коли він приходив до них на п'ятничні бесіди. Особливо мала Хушва, що поза своїм ліском, прірвою чи ланом нічого не бачила, любила послухати його оповідань й поважала його за казки...

І тепер, зачувши його голосний вигук з викрутасами, вся лісова Невидима Сила поспішала до дворища старого Лісовика, який саме нещодавно перебрався на нове місце — в дупло старого дуба над річкою, на кручі.

Була темно-синя оксамитова ніч. Зорі блимали й переливалися різнокольоровим світлом. В темній річці відбивався молодий місяць, неначе плавав у міцному чаї жовтий шматочок цитрини. По білому піску послалися такі чорні тіні, немов хтось порозливав атрамент на папері. У річці кумкали жаби, а десь далеко на луках два деркачі пиляли дошку: дрррр-дрррр, дрррр-дрррр...

— Ак-хи! Добривечір! Го-го-го! — знову гукнув Дідько, побачивши, що на кручі вже сиділо чимале товариство.

— Здоров, здоров, пане-товаришу!.. — привітав його бородатий Лісовик.

— Живенькі, здоровенькі? — запитав Дідько.

— Аякже, аякже! — відказав йому Водяник, потираючи собі лисину. — Милості просимо, брате Лопотите! Сідай та розповідай, що там чути по ваших багновиськах?!

— Та що ж по багновиськах? Сидимо та старі кістки гоїмо! — почав Дідько, обмахуючись своєю волохатою лапою від комарів. — Маємо таких самих кусючок, як і ви тут. Просто поїдом їсть Нечиста Сила! А цікавого, пани-

братця, нема в нас нічого. Хіба що вчора трохи посміявся, як один міський панич прийшов до нас печерувати раки та й булькнув у болото головою. От, братця, бульби дув, незгірш як наші ропухи! Я навмисне не хотів його одразу рятувати. Думаю, нехай паничик трошки посьорбає нашої кави! А тільки вже тоді, як у нього очі почали лізти з лоба, підставив йому корча й випхав на берег. От шкода, що ви не бачили, яка то була тютя з полив'яним носом! Неначе з мазниці паничик виліз! Ха-ха-ха! Хо-хо!..

— Подібне нам не раз траплялося бачити! — поважно відповів Водяник.

— Ти б щось розказав цікавого, заграничного!.. Може, щось згадаєш з того вашого Бруквину, чи як там ти його звеш?..

— Та не Бруквин, а Брокен, хуторянине! Ти ніколи жодного чужоземного слова затьямити не годен! Брокен — то є найзнаменитіша гранітна гора на увесь світ, не то що на саму тільки Німеччину. Туди, братця, вночі під перше травня злітається Невидима Сила зо всього світу святкувати Вальпургієву Ніч... А ти — Бруквин! Наче там брукву садять... Сказати б так, — наш Рим! — гордовито відповів Дідько й підкрутив угору свої вуса, як звук це робити там, на німецький штиб...

— Ну, та вже добре, добре! Розповідай краще! — ніяково промимрив Водяник й пустив туману з своєї очеретяної люльки.

— Так слухайте!..

Всі присунулись ближче. З води виткнулося дві

заквітчаних Русалчині голови. Мавка схилилася на плече свого тата Лісовика, а малі Хухи від задоволення аж терли лапки й щільненько тулилися одна до одної. Жартівливий Перелесник розправив своє жовтогаряче, мов жар, волосся, підстрибнув, як молодий цап, й раптом сів біля ніг оповідача.

— Я розповім вам про те, як одного разу я бився з лицарем на герці, тобто на турнірі...

Було те вже давненько. Коли б не помилитися, то буде так з тисячу чи трохи більше людських років перед цим. Я ще почував себе молодим жевжиком, а моя неня — Відьма, що раніш була в Азії, саме перейшла тоді до Європи. Оселилися ми тоді біля того міста — Аахена, що й тепер є досить великим німецьким містом, а тоді було столицею, королівським містом тобто. А був тоді німецьким королем... чи то пак! — власне, не німецьким, бо ще тоді не було Німеччини, а жили там такі здоровецькі лобуряки на наймення франки та сікамбри, — так-от, кажу, був тоді їхнім королем Карл. Ще його потім люди прозивали Великим, але — на мою думку! — прозвали зовсім дурно. Нічого великого він не зробив, як і всі інші королі та царі, між нами кажучи... Робили за нього інші, а між ними — й я. Та хоч і не був той Карл дуже мудрим, але ж зарізяка був здоровецький, митець був битись!..

Так-от, коли не бувало війни чи якогось там походу, з'їздилися туди, до Аахена, багато лицарів на турніри... А я собі заслужив лицарство так.

Хоча й забіяка був той король Карл, але ж хтось сказав йому розумну думку, що людям треба не бійки, а спокою, не кулаків, а розуму...

— Аякже, аякже! — промовив Водяник.

— То правда! — підтакнув Лісовик.

— Ну, добре. Так-от і надумав той король вигадати граматику, тобто, виходить, німецьку, — продовжував Дідько. — А я вже й тоді був добре грамотний, бо ж таки у азіатів дечого підучився. Та й взагалі я був парубійко жвавий та бравий...

При тих хвастовитих словах Водяник пихнув своєю люлечкою так, що знову покотив туман по всій долині, а старий Лісовик голосно нюхнув, аж закашлявся. Русалки ж майже вилізли на берег з цікавості.

— Так ото ж, кажу, був я парубчина моторний та завзятий...

— Та чули вже. Що ж далі? — нетерпляче закректав Водяник.

— Еге-ге, що ж бо далі? — не стерпів і собі Лісовик.

— Ну, так-от й загадав мені тато Біс, щоб узявся я Карлові допомагати з тією граматиною. Не дуже, признаться, мені й кортіло до тієї вченості мішатися, ну, та що вже маєш робити?! Велено — мусиш слухати!..

Прийшов я до палацу, немовби захожий чернець. Враз почав і по-перському, й по-турецькому... Одне слово, сподобався я он як королю! А вже біля тої його граматики упрівало двоє вчених, один, здається, був Алькціон, а другий — Егінгард. Ну, звісно, король в одну

душу, щоб і я йшов тую граматику з ними укладати. Самі ж ви, панове мої, добре знаєте, що нема нічого в світі нуднішого, як граматика, а тим паче — німецька. Отож і не диво, що за короткий час так мені тая праця остобісіла, що просто хоч з мосту та в воду! А сидіти мушу! От, щоб принаймні не заснути, й почав я всякі фіглі-міглі витворяти. То вигадую їм таке слово, що язиком його не викрутиш, а як писати — то на півверсти вистачить. А вони його зараз записують! То почав їм всякі нові слова вигадувати. Сидить той король, замислиться, а я йому над саме вухо як гавкну! А він тоді: «А чи не написати б нам «гунд» — собака?» А ті враз пишуть! А я тоді як закумкаю: «бре-ке-ке-кекс!», вони до мене:

— Що то буде?

— Водяник, кажу, буде! Хіба ж ви самі не знаєте?

Вони й знову пишуть...

Водяник зареготав:

— Аякже, аякже! Це добре, що ти й про мене згадав! — промовив він задоволено.

— Звісно, така праця — мені забавка, — продовжував Гепатий. — Однак бере мене нудьга. От і надумав я таке: тільки ото ми посідаємо укладати ту граматику, тільки король та мої вчені понадимаються, як сови, а я на них і напущу сон. Дивись, вони один по одному тільки луп-луп очима, та й хропуть. А одного разу так я навмисне підставив каламаря королю під саме обличчя. Так він, як заснув, то й впав просто носом у той каламар, а була то

таки добряча посудина з атраментом, королівська! Так він бульби дме, аж шкварчить! А було це, як тепер пам'ятаю, саме на його іменини, 28 січня. Отож як прокинувся він та очунявся, то хто його по тому не побачить чорного, як Мурина, то аж лягають зі сміху. А вже особливо доткала за те його мати, Берта Довгонога! Отож і стала та граматика така, що й досі хто її береться вчити, не може над нею не заснути. Не диво ж, що навіть сам той король Карл, скільки я його носом в каламар не товкмачив, до самісінької смерті не навчився грамотно писати!..

Ну, так ото, як він засне, то я швидше з хати. В сінях зміню свій вигляд на якогось там пажа, та — до бабинця!.. Там тоді — смішки та веселощі...

Й полюбився я дуже самій королеві.

— Чого тільки, — каже, — схочеш, все для тебе зроблю, — говорить!

Бо ж таки чоловік у неї був під черевиком: в усьому її слухався. Звісно, мені нічого від неї не треба, бо я й сам зроблю, що захочу. Однак намовив я її для жарту, щоб примусила вона короля дати тому ченцеві, що над граматикою пріє, — тобто, виходить, — мені! — звання барона. Карл спочатку кочевряжився, але ж вона як насіла на нього — мусив послухати. От стали мене величати бароном, почали кликати на всякі бенкети, одне слово, туди, куди б ченцеві не слід було... Але що ж я можу чинити проти волі королівської?! От було сміху!.. Далі захотів я знову, щоб зробили мене членом наукової

академії. Бо ж, самі розумієте, я їм науку роблю! Зробили. Але я на тому не заспокоївся. Захотів ще бути єпископом й сам тепер не згадаю нащо, тобто, потутешньому кажучи, архієреєм...

Всі слухачі аж затрусилися зі сміху.

— Ні, це вже не смішки! — говорив далі сумним голосом Дідько. — За це вже мені тато встругнули моркви... Трохи навіть вуха боліли... Одне слово, мало-мало мене не вигнали з тої сторони... А мені таки там добре велося. Зажив я слави ученої, зазнав і розкошів королівських...

— Ну, а як же ж герць з лицарями? — запитав Водяник.

— А! Герць? Так, так! Я ж про герць мав розповідати!.. Так почекайте ж. Ото як зірвалося у мене з єпископством й висвятили мене тато по-своєму, то й знов я взявся до тієї граматики. А як трошки попередне забулося й був саме один турнір лицарський, я й надумав: а чи не встругнути б їм якоїсь такої штуки, щоб вони всі й вуха розвісили? От поз'їздилися лицарі на бій, а було умовлено, хто всіх переможе, за того віддасть король свою доньку. Подивився я на себе в люстро: чим не молодець? Ставний, стрункий, вус чорний, брови на шнурочку!.. Чом би мені не бути королівським зятем?.. Тоді я швиденько...

Десь далеко в селі хрипким голосом закукурікав півень. Дідько затремтів, схопився, мов обпечений, і, не сказавши навіть «на добраніч», дременував до свого багновиська.

Зайво йому гукало все товариство, що то якийсь молодий півник спросонку закричав не до речі. Дідько біг так, що тільки п'ятки вилискувались, аж залопотіло!

— Еге! Видко лицаря по п'ятах! Лопотить! — зареготав Лісовик.

— Аякже, аякже! Мабуть, добре пам'ятає татову морковку! — підтакнув і Водяник.

Тільки аж в другу п'ятницю докінчив своє оповідання Дідько Гепатий.

Коли і ви хочете його знати, то запитайте вашого дідуся: він чув його не раз. А коли говоритиме, що забув, то просіть дужче, аж поки таки не розкаже...

Перелесник

Саме нині минуло вже двісті чотири зими та двісті три весни, як це сталося...

Був тоді в одному селі гарний-прегарний, ставний парубок, бравий козак Залізняк. І був він такий бравий, сміливий та завзятий, що всі люди про нього говорили:

— Цей не те що ляха чи турка — він і самого Біса не злякається.

Умів він добре танцювати, чудово грав на бандурі, а ще краще співав. Одне слово, був він такий гарний, що всі околишні дівчата аж мліли, коли його бачили.

Але ж був той козак до всіх однаковий. З усіма старими — звичайненький та поштивий; з усіма парубками — веселий, товариський; з усіма дівчатами однаково жартував, до всіх однаково залицявся, а жодної не кохав.

Та якось до того пана, що був у тому ж таки селі, найнялася за робітницю незнайома захожа дівчина. Була вона хороша, як майова роса, струнка та гнучка, як молода тополя, рум'яна, мов яблучко, а мила та добра, як молодий трусик^[21]. Працювала вона ретельно, а працюючи увесь час, мов пташка, співала. Та співала так гарно, як ангели на небі. А звали її Оленка.

Одного разу йшов вулицею бравий козак Залізняк повз панський сад. Йшов, на бандурі бринькав та

виспівував. Коли чує — співає хтось у саду таким голоском, мов срібний дзвіночок дзвонить. Спинився бравий козак Залізник, заглянув через тин і побачив там захожу дівчину Оленку, що грядки панські полола. Як угледів — так і завмер! Ніколи ще не доводилось йому бачити такої гожої дівчини та чути такого милого голосу. І закохався він у захожу дівчину Оленку.

Почав увечері виходити з бандурою до панського ставу чи озера, що біля левади. Почав там награвати та виспівувати:

Ой, зійди, зійди, ясний місяцю,
Як млиновеє коло!..

Ой, вийди, вийди, серце-дівчино,
Та промов до мене слово!..

А тим часом Перелесник, що жив у сусідньому лісі, в печері над річкою, давно вже помітив, що подобалася козакові Залізникові захожа дівчина Оленка. І став він щовечора, коли козак на леваді співав та грав, прилітати до захожої дівчини Оленки та на вушко їй нашіптувати, щоб вийшла вона на леваду та послухала б козацького співу. Навмисне, немов легенький вітрець, здмухне їй з голови хусточку, щоб краще вона вухами чула; навмисне закотить їй цебра аж під саму леваду, щоб вона йшла їх там шукати та щоб спіткала козака; навмисне неначе панським голосом від озера чи з левади на неї гукає:

— Оленко, Оленко! Йди лишень сюди!..

Отож таки одного вечора й вийшла захожа дівчина Оленка на леваду, почула там чудовий спів та музики козакові, побачила козака Залізняка та й дуже його покохала.

От і полюбилися вони собі гарнесенько.

А рудий Перелесник аж підплигує з радощів, що звів до купи таких гожих та хороших парубка й дівчину. Як тільки вечір заходить — він вже раніше їх на леваді. Всі сухі листочки, всі галузки з того місця позбирає на горбочку, де вони над озером любили вдвох сидіти. А іноді, коли зарані прилетить, то ще й жовтим піском під горбочком посипле, а навколо звелить найкращим польовим квіткам цвісти увесь час, аж поки козак з дівчиною там сидітимуть, та ще й пахнути мусять якнайкраще! А в кущах верболозу та шипшини загадав жити аж дванадцятьом соловейкам, що вміли співати найкраще на всю округу...

Одного вечора сиділи над ставком бравий козак Залізник та захожа дівчина Оленка й тихесенько розмовляли. А Перелесник стояв у них за плечима.

Ніч була, як чорна троянда: темна та запашна. Соловейки співали що було сили, аж у вухах лящало. З озера на пісок повипливали Русалки слухати того співу. В очеретах тихо сидів старий Водяник, пихкав своєю очеретяною люлечкою та замилювано дивився на гарну пару. Ще далі Дитинчата-Потерчата позасвічували свої каганчики, шили собі брилі з оситнягу^[22] та жаб'ячими голосами виспівували пісні-безконечника:

...Був собі журавель
Та журавочка.
Наносили сінця
Повні ясельця...
Наша пісня свіжа й нова,
Починаймо її знову:
Був собі журавель
Та журавочка...

Тільки ж ні козак Залізняк, ні дівчина Оленка нічого того не помічали. Вони сиділи, міцно обнявшись, а парубок тихо говорив до дівчини:

— Чи дуже ж ти мене кохаєш, моя ластівко Оленко?

— Ой дуже, дуже, козаченьку! — відповідала дівчина. — Так тебе, соколе мій, кохаю я, що вся палаю. Й часом видається мені, ніби сама я — тільки один вогонь!..

І закортіло Перелесникові зробити так, щоб козак Залізняк враз переконався, як палко дівчина Оленка його кохає. Скочив тоді Перелесник між козака та дівчину, затулив собою Оленку, а сам увесь запалився, як один величезний вогненний віхоть, аж все навколо зачервоніло.

Відскочив козак Залізняк набік, дивиться — й очам своїм віри не йме: нема його Оленки, а тільки вогненне червоне багаття перед ним палає.

— А бий же тебе сила Божа! — скрикнув він повним голосом. — То виходить, що ти — Відьма, а тільки улесливо такою красунею прикидалася! Цур тобі, пек,

Нечиста Сило!..

Вхопив свою бандуру та — в леваду.

А Оленка нічого того й не бачить, бо ж Перелесник тільки з того боку запалився, що козак Залізник сидів. Почула вона ті гнівні, страшні слова козакові та як скрикне й собі:

— Господь з тобою, козаче мій милий! Що бо ти говориш і з чого?!

Тоді тільки зрозумів Перелесник, що пожартував він невдало. Вмить погас й відскочив набік.

Оленка кинулася за козаком, але ж той на неї й оглянутись не хоче! Вона його молить, благає, спинити намагається, а він їй так гнівно та жорстоко:

— Згинь, пропади ти пропадом й ніколи мені на шляху не зустрічайся! — говорить.

Заломила білі руки наймичка, захожа дівчина Оленка. Зрозуміла вона, що розлюбив її бравий козак Залізник. Заголосила, як осінній вітер у полі голосить, та, не довго думаючи, побігла до озера топитись. На смерть злякався Перелесник й вискочив поперед неї, щоб заступити їй дорогу. А вона, як угледіла червоно-рудого, високого хлопця, всього в зелену траву вбраного, — враз збожеволіла. Пхнула його, а сама стрибнула з високої кручі просто у темну воду...

Завив Перелесник, мов хуртовина у комині, кинувся й собі за нею у воду, та на нього грізно grimнув Водяник:

— Геть звідціль, ледацюго! Геть, щоб і очі мої тебе, капосника, не бачили! Роби свої капості там, на землі,

а тут нема твоєї волі!..

Гукнув так на нього, а сам пірнув під воду. Вловив там захожу дівчину Оленку й, ніжно обнявши її за гнучкий стан, одніс до свого скляного палацу. Там зустріли її Водяникові доньки — Русалоньки. Прибрали, зачесали, надягли на неї розкішний вінок з білих водяних квіток. І стала вона найкращою Русалкою в тому озері...

А козак Залізняк перестав з того часу співати-жартувати. Поклав у дубову скриню свою голосну бандуру, замкнув її великим замком та й пішов аж у святий Київ на прощу. Там, у Лаврі Печерській, довго молився та постився, свій невірний гріх покутував, бо ж думав він помилково, що кохав він щиро, справді, не звичайну, гожу дівчину, а якусь лиху Відьму. А потім, коли вже почав козак забувати помалу про чарівну красуню Оленку, купив він собі коня вороного, нового мушкета та шаблю-арнаутку й подався бити турка-бусурмана...

Так сумно скінчилося добре кохання бравого козака Залізняка та захожої красуні дівчини Оленки...

Отже, на тому діло не спинилося.

Дуже розгнівався-розлютився старий Водяник на дурного Перелесника, бо ж через його недоречну недотепність не тільки таке славне кохання розбилося, а ще й передчасно загинула молода душа. Покликав він Дитинчат-Потерчат й звелів їм позбирати на бережку озера всі Оленчині сльози, що на траву попадали, як вона плакала, голосивши. А потім написав очеретяним пером

на широкому листові з латаття, як і до чого призвів нерозумний Перелесник бравого козака та захожу дівчину. Найбільше ж в тому листі нарікав, що Перелесник через свій дурний жарт псує добру славу Невидимої Сили, людей проти неї настренчує^[23], замість того щоб їм в коханні допомагати, бо ж є то його повинність, — він найкраще кохання розбив...

Узяв тоді Водяник того листа, позливав Оленчині гіркі сльози до глечика з перламутрової мушлі та й послав усе те Дитинчатами-Потерчатами аж до самого Вія.

Як прослухав мудрий дід Вій Водяникову цидулку, як побачив він палкі сльози бідної захожої дівчини-наймички, — схилився на свою золоту булаву й у самого у нього побігли сльози з-під довгих вій по білих вусах... Довго сидів він мовчки, а потім глянув на Потерчаток, взяв у них з рук перламутровий глечик з Оленчиними сльозами й промовив:

— Ідіть, дітки, додому. Поклоніться панові Водяникові вашому й подякуйте йому красенько, що він мене про все те повідомив. Я зроблю, що треба.

Тоді стукнув по підлозі шаблокою — й враз стали перед нього три його джури. Він тільки хитнув їм головою, а вони вже й зрозуміли все, що їхній пан їм сказати хотів, і вмить вилетіли з палацу. А за кілька хвилин вже несли з собою Перелесника.

Тремтячий, мов осиковий лист, став він перед своїм грізним суддею, старим, мудрим Вієм. Потім в розпуці упав навколішки.

— Винен, батьку! Заслужив кари. Згубив безневинно добру душу. Не благаю помилувати, прошу справедливо покарати! — плакав винуватий Перелесник.

— Підведіть мені вії! — звелів Вій.

Джури враз виконали його наказ. Глибокими, повними жалю очима подивився мудрий Вій на Перелесника, що лежав скорчений на підлозі, мов шкодливий пес, й тихо проказав:

— Сказав би я, що ти злосин^[24], так знаю добре, що не лихий ти, а тільки дурень. З глупоти та знічев'я робиш ти лихі вчинки. Не карати тебе, йолопа, а вчити треба. Ти ж, мабуть, по лісах гасаючи, ще й писати як слід не навчився?!

— Не вмію, батьку! — відповів Перелесник.

— Отож я паки й паки тобі кажу: що з дурня візьмеш, коли він не знає й того, де ї з двома крапками треба ставити?! То буде тобі такий мій вирок. Поки ти не вивчишся справно читати й писати по-українському, поки всіх книжок, про те видрукуваних, не вивчиш напам'ять, — не смієш ти й носа виткнути у зелений ліс!

Потім він повернувся до джур і звелів їм:

— Пошліть його до української школи, в Галичину.

Бо ж тоді вже в нас, на Україні, почали заводити школи московські!

І вмить Перелесник став манісіньким хлопцем. Руде його волосся, як старий віхоть, стирчало на всі боки з-під круглої, високої шапчини з довгим рівним дашком. Під самими пахвами у нього був чорний ремінний пас

з бляхою. Короткі шпаненята, заляпані атраментом, навіть не затуляли чобітків з рудими халявками, що незграбно сиділи на його ратицях. Його червоне, веснянкувате обличчя з розчепіреними козинячими вухами було напрочуд дурне...

— Хай же його вчать і вдень, і вночі! — додав Вій. — Та не тільки тих наук, що всіх хлопців, а ще й німецької граматики та всіх до одного несправних французьких дієслів. Та щоб таблицю множення знав з початку, з кінця без найменшої помилки. А годували щоб його тільки самим теплим рибним трином. Коли ж застудиться й буде в нього в горлі жаба, щоб нічим іншим йому не мазали, як тільки найміцнішим чорним йодом!.. І вже тільки тоді, як вивчиться на «доктора», тільки тоді може він повернутися до свого лісу...

Так сказав Вій й опустив свої довгі вії...

До всякої кари був готовий нерозумний Перелесник. Але ж, як зачув він, що треба вчити таблицю множення з початку й з кінця та французькі дієслова та що годуватимуть його рибним трином, а мазатимуть в горлі йодом, — не витримав і гірко, гірко заридав. Вієві осавули хутчій вивели його геть, бо в нього по веснянкуватому обличчю так і лили патьоками солоні сльози, що брудними плямами падали на білу мармурову підлогу Вієвої судної світлиці...

Багато років не було в тім лісі Перелесника. І тільки оце нещодавно повернувся він на свою батьківщину. Виснажений, коротко пострижений, щоб не помітно було

лисини, з маленькою жовтогарячою борідкою, мов приліпленим до підборіддя рудим клинчиком, — він зовсім був на себе не подібний. Тільки по розчепіrenих вухах та ряснуму ластовинні й можна було догадатись, що це той самий Перелесник, якого колись було послано за провину до школи.

Не можна було впізнати і його вдачі. Ходив він тихенько, до всього придивлявся крізь свої величезні круглі окуляри в роговій оправі, а на шиї завжди носив теплому шарфа, бо ж боявся заслабнути на жабу. І через те, що він тепер був не тільки «доктором», а ще й «професором», — став дуже нудний й увесь час намагався чогось повчати Дитинчат-Потерчат, яких почав звати «студентами».

Так і перестали всі — й Мавки, й люди — на нього зважати. Бо тепер вже він зовсім не міг зрозуміти, що воно таке — кохання, а через те не міг більше й допомагати закоханим молодцям...

Дюдя

Тато Зайчик витер лапкою вуса, відклав набік шматочок капустяного качана й промовив, повернувшись до своїх зайченят, що гарнесенько посідали навколо нього на задніх лапках:

— Так-от, дітки. Ви тепер вже повиростали. Знаєте ви увесь наш заячий звичай, маєте прудкі, міцні ноги й теплі кожушки, на які так нарікали влітку. То правда — літом в них трошки парко, але ж зате нині, коли вже почалися холодні ночі та вранішні заморозки, вам буде саме добре. Ще за місяць кожушки поробляться більш пухкими, а тоді вже ви навіть не боятиметесь Дюді...

— А хто ж то такий — Дюдя? — запитав у тата старшенький Зайчик-Стрибанчик.

— А ти не лізь поперед батька в пекло! — спинила його Зайчиха, шинкуючи на зиму капусту. — Коли говорять тато, мусите слухати звичайненько й не перебаранчати^[25]. Запитають щось, тоді й ви говоритимете.

Тато Зайчик відкашлявся, бо він вчора, вгрівшись, напився холодної води й був трошки застуджений. Через хвильку він продовжував далі:

— А Дюдя — то така стара бабуся, невидима людям, як, наприклад, Водяник, чи Лісовик, чи та сусідня бабуня — Відьма, що недавно приносила вам солодкої

моркви...

Дюдя стара-престара, вся сива, як молочко, але ж ще має гострі зуби та цупкі руки. Ви її ще не бачили. Та й слава Богу, бо часто трапляється, що хто її зблизька побачить, не лишиться живий. А не бачили ви її через те, що вона ціле літо спить, прокидається ж тільки на зиму. Живе вона у вершечку кам'яної високої гори Гострячки, далеко від нашого лісу. Живе вона дуже пишно в кришталевому Морозенковому палаці.

Щозими, коли до нашого краю могутній Дід Мороз присилає з Північної Сторони одного з своїх синів, Морозенка, тоді тільки прокидається бабуся Дюдя. Вона розбуркує всю челядь й велить чистити та прибирати Морозенків палац. Спросонку челядники часто нароблять не так, як треба, тоді Дюдя починає гніватись. Кличе вона свою старшу дочку Віхолу, таку ж, між нами кажучи, ледачу, як і сама мати, бо Віхола ще дужче любить спати, як сама Дюдя! Ну, а як прокинеться Віхола, то враз закрутить таке, що й світу Божого не видко!..

Звичайно, люди дуже бояться Віхоли, а ще більше — Дюді, бо коли вони гніваються, то й справді стають страшні. Тоді люди замикаються по хатах й носа надвір не витикають.

Нам же дуже боятися Дюді не треба, бо вона може наробити шкоди тільки ледачим зайцям, що не хочуть швидко бігати. Навпаки, ми повинні пам'ятати, що коли лютують Дюдя та Віхола, то нам в той час менше небезпеки від нашого найстрашнішого ворога — людини.

Отож, хоч би як страшно вила Дюдя, ви не лякайтеся. Тільки мусите добре навчитися, як треба вгадувати під час завірюхи напрям в лісі. А для того треба придивлятися, з якого боку буде мох на соснах. Треба також...

І тато Зайчик почав навчати своїх дітей, як слід петляти по чистому снігу, щоб збити з пантелику ворога — людину. Як можна під час завірюхи, що робить Віхола, бігти додому просто, бо ж не буде знати жодних їхніх слідів. Як треба бігати під великий мороз, щоб не поприморожувати собі лапок. Як і де треба розгромджувати сніг, щоб знайти собі їжу, бо те, що мама поклала про запас, потрібно зберігати на чорний день...

Зайченята уважно слухали татову науку, а потім кожного дня прислухалися, чи не виє ще бабуся Дюдя?! Часто вони розпитували про неї й у тата, й у знайомих дядьків Зайчиків, у синичок та посмітюх, у маленьких Хух. Але ж виявилось, що ніхто з тутешніх зайчиків на власні очі ніколи її не бачив, пташки також ховалися у свої гнізда, коли Дюдя починала вити. Тільки знайшлася одна стара Хуха, що якимось здалеку побачила Дюдю, але ж перелякалася, а через те не могла докладно про неї розповісти. Знала тільки добре, де стоїть кришталевий Морозенків палац, в якому живе Дюдя.

Все це було страшенно цікаво зайченятам, а найбільше — моторному та завзятому юнакові Зайчикові-Стрибанчикові. А хоч мав він і розумну

голову, та була в нього запальна вдача. Отож як закортити йому чогось, то, мовляв, хоч кров з носа, а він тільки про те й думає!..

Тепер же йому невимовно кортіло побачити на власні очі стару Дюдю та дочку її, Віхолу. А коли вже не їх самих, то бодай принаймні той чудовий кришталевий палац Морозенків, про який так багато було оповідань. По кілька годин дивився він у той бік, де стояла гора Гострячка, що видавалася від їхнього лісу блакитною хмаринкою.

Від своєї бабусі, що була ще жива, чув він не раз, що всяке діло краще робити гуртом, як самому. От і почав він підмовляти одного по одному своїх братів та однолітків-сусідів, щоб усією громадою помандрувати до гори Гострячки, знайти в ній Морозенків палац та побувати в ньому.

— От тоді, — говорив він, — ми знатимемо те, чого ніхто в нашому лісі не знає!

А кому ж не цікаво знати те, чого ніхто не знає?!

І от так палко він доводив свою думку, так цікаво розмальовував майбутню подорож, що знайшлося чимало таких сміливих юнаків із заячого кодла, що пристали до Зайчика-Стрибанчика. Коли ж вони твердо намислили податися в ту страшну подорож, то вирішили, що першої неділі вранці, як старі Зайці спатимуть довше, ніж в будній день, удосвіта вирушать із дому.

Зайчик-Стрибанчик добре розумів, що треба було поспішати, бо вже давно повтікали з лісу птиці, що

відлітають восени до вирію. На прощання вони говорили:

— Маємо звістку, що вже швидко прийде Морозенко. Кажуть, що цей буде дуже сердитий. Прощайте до весни!..

Перелетіли понад лісом великі довгошії лебеді, перелетіли й чубаті журавлі, довгоносі лісові кулики, летіло й багато іншої, незнаної в тих місцях птиці. І всі вони, сідаючи відпочити або в озері, що було серед лісу, або спиняючись і в самому лісі, на землі, говорили в один голос:

— Старий Мороз вже розсилає по землі своїх синів. Швидко й до вас прийде новий Морозенко.

— А не чули, який він? — питалися всі в лісі.

— Чули! Кажуть — дуже, дуже лютий, як ловецький пес! Гемонська душа!.. Принесе він вам круту зиму. Начувайтесь!..

Все те чув і Зайчик-Стрибанчик. Бачив він також, як після тих звісток всі, хто був у лісі, з великим поспіхом без відпочинку готувалися до зими. Лагодили хатки, наносили якнайбільше моху, робили величезні запаси всякого корму. І сам він з своїм татом, мамою та братами бігав щоночі за новими качанами. Навіть старесенька бабуся — й та, підпираючись ключкою, ходила на панські городи по моркву.

Всі поспішали й вже тепер тремтіли та нарікали. Плакали вивірки, пищали та охали польові миші, маленькі синички-сикорки жалібно цвірінькали, що надходить біда, що вони тієї страшної зими не витримають.

Дуже моторошно було все те чути й бачити Зайчикові-Стрибанчикові. Тим-то він і сам квапився та й своїх товаришів підганяв, бо — по правді кажучи — таки й сам боявся тепер, щоб не прибігти до гори Гострячки тоді, коли вже туди прилетить страшний Морозенко та прокинеться Дюдя з своєю дочкою Віхолою.

А тим часом йому ще дужче кортіло податися в мандри, бо ж він розумів, що, коли він щасливо поверне до свого лісу, всі будуть вважати його за хороброго зайчика, за заячого героя. А це ж трапляється так рідко!

Потихеньку, щоб ніхто не бачив, поробили зайченята собі подорожні торбинки з міцного дубового листу. Позшивали їх доброю кропив'яною волокниною, понакладали на дорогу, хто що любив: той — запашної травиці, той — капусти, інші — коріння різного, — а ввечері в листопадову суботу вже всі були готові. Навіть листи на кленових листочках до батьків понаписували, що, мовляв, підуть вони на короткий час у світи, пошукати щастя-долі, а за кілька днів повернуться й просять на них не гніватись, що відходять без батьківського дозволу.

Ну, добре.

В неділю, ще й на світ не благословлялося, подалося їх двадцятєро й дев'ять зайченят, а Зайчик-Стрибанчик — тридцятєнький — поперед усіх за ватажка. Весело утікала позад них дорога. Перебігли вони широкий степ, перескочили глибоку долину, минули й скелясті байраки,

повні сірих вовків, знайшли назначений їм Хухою брід через річку, а далі подалися кущами верболозу та очеретами, просто понад річкою до гори Гострячки.

Горобці, синички, щиглі, посмітюхи та інші малі пташки, що бояться далекої дороги до вирію й лишаються у нас на зиму, дуже дивувалися, куди мандрує така сила молодих зайченят.

— Куди це вас Бог несе, хлопці-молодці? — питалися вони.

— Та кличе нас до себе в гостину бабуся Дюдя! — відповідав, жартуючи, хитрий Зайчик-Стрибанчик. — Поспішаємо до Морозенкового палацу!

— Чи ж ви знаєте, прудивуси, куди до того палацу хід? — спитався їх старий, замикуватий водяний Щур, що сидів в очереті.

— Знаємо, дядьку. Нам все до ладу розповіла лісова Хуха, що була раніш Печерницею та жила в тій горі, в печері...

Й, не зупиняючись, вони стрибали далі.

Щоб не спіткати якогось лихого мисливця, вдень вони бігли тільки очеретами. Це трохи затримувало їхню мандрівку, бо там не було так зручно бігти, як в чистому полі. Тим-то лише надвечір четвертого дня вони зупинилися ночувати під самою горою Гострячкою. Коли ж мандрівники прокинулися вранці від холоду, то були здивовані красним видовиськом. Перед ними стояла висока-превисока шпичата гора, вся ніжно-блакитна й наче наскрізь прозора. Довкола все було біле,

немов виложене березовою корою.

Помітили мандрівники, що тут вже й сама земля не така, як була у них. Їхні ніжки ступали по білому, холодному, пухкому пороху, на якому виразно лишалися їхні сліди. А коли зійшло з-за гори ясне сонечко, то все навколо так засяяло та заблищало, що в них аж сльози з очей покотилися. Тепер вже вся гора й навколо все було однаково ясно-біле, переливало різнокольоровими іскрами, що згасали в цілком блакитних, як літнє небо, тінях...

Казкова краса захопила зайченят. Тепер вони вже й самі бачили, що та гора не проста, а чарівна. А від того їм ще більше закортіло добігти якнайскорше до Морозенкового палацу. Всі вони були молоді, народилися тільки весною, й тому жоден з них ще ніколи не бачив снігу, що тепер їх так здивував. Отож вони думали, що то так блищить кришталь. А тим часом перед ранком, як вони ще спали в кущах, непомітно випав перший, невеликий сніг, бо тієї ночі прибув до свого палацу Морозенко.

Чимдуж подалися мандрівники вгору. Біглося їм добре, бо ж вони взагалі нагору вміли бігти краще, як навіть по рівному. Менш як за годину опинилися вони на самому вершечку гори. Оббігли навколо гостряка й під величавою скелею побачили щілину, ніби вхід.

— От це ж воно й є. Так і казала Хуха. Ну, братці! Тихо, за мною! — по військовому скомандував Зайчик-Стрибанчик й перший стрибнув у розщелину.

Спочатку по білому снігу, а далі — чорним камінням зайчики один за одним стрибали вперед. Довго бігли вони темним переходом. Ніхто не спиняв їх, нікого не спіткали вони на шляху. Та й нічого в тому не було дивного, бо вся варта та інша челядь, що була в Морозенковому палаці, метушилась по світлицях, прибирала, чепурила. Частина ж ледачих слуг зібралася в кухні й там гомоніла про нового пана, який він з себе, які має звичаї, що йому найбільш подобається.

Отож через те мандрівники непомітно добігли аж до сіней. З сіней пострибали до передпокою. З передпокою — до великої порожньої зали з велетенськими вікнами, де Морозенко давав накази Вітрам.

Відтіль перебігли вони кількома чудовими блискучими кришталевими світлицями, де проживали Заморозки, Наморозь, Імла, Град, Хуртовина. Нарешті вскочили у величезний покій, в якому наростіж було розчинено всі вікна, а на високих ліжках лежала сила-силенна білосніжних подушок; попід стінами, в кришталевих шафах висіло безліч білих кожухів, а з другого боку лежали купи блакитних килимів. То була шатна, тобто помешкання, де складали всяку одіж та білизну Морозенкову та його придворних слуг.

Тут зайчики на хвилинку затрималися, бо надзвичайно сподобалися їм всі ті зручні добра. «От було б гарно таке мати у себе в нірках під час прийдешньої лютої зими!» — думали вони.

І поки вони роздивлялися та облапували всі ті розкішні речі, під вікнами загули Вітри, великі двері з сусідньої зали розчинилися й проти них стала бабуся, немов уся обсіпана блискучими зірками, її біле волосся розвивалося на всі боки, а прозорі, мов крига, очі блищали зеленим світлом. Вона була в білому одязі, що складався з сили різних тканин — то чисто-білих, то рожевих, то блакитних, які лежали одна на одній, мов листя на капусті. Від вітру всі тканини розвивалися й надималися. В руках бабуся тримала велику тіпачку, якою вибивають порошок з килимів.

Зайчєнята завмерли з жаху. Справжній мороз покотив у них поза кожушками.

Виходить, що вони запізналися!.. Безперечно, це була сама Дюдє! Хто б же інший міг тут бути?!

Перша їхня думка була одна — тікати, тікати — скільки видко! Але ж з переляку вони навіть не могли зробити жодного скоку. Немов якась невидима сила відкинула їх всіх назад, й вони всі вишикувались лавою, сівши на задні лапки.

— А це що таке? — більш здивовано, як злісно, спитала Дюдє. — Відкіля набралася тут оця чаполоч? Га?..

Зайчєням наче язика попримерзали до зубів. Зайчик-Стрибанчик хотів був принаймні промовити: «Добрідень!» — та тільки наїжачив вуса й тихенько поворушив мордочкою, але не міг видушити з себе й слова.

— Та що це, справді, за мара? — запиталася Дюдє

знову, повертаючись до дивовижних істот, що стояли в неї за плечима.

— То — зайці! — відповіла тоді молода дівчина в дорогих срібних шатах.

Була вона дуже гарна, тільки дивно було дивитися на її кострубату голову, що нагадувала собою велику пухнату кульбабу. То була Віхола.

— Та вже ж не який чорт! — грізно, товстим, мов буря в димарі, цілком іншим, як спочатку, голосом промовила Дюдя. — Бачу, що зайці! Але як вони тут опинилися й чого їм треба?.. Ви що ж? Німі чи покам'яніли?! Вас питаю ще раз: чого ви тут?..

Тоді Зайчик-Стрибанчик проковтнув слину й, низенько вклонившись, промовив тремтячим, поштивим голосом:

— Не гнівайтесь на нас, пані мамо! Ми прийшли з Далекого Лісу привітати вас й просити переказати вашому панові господареві, новому Морозенкові від усіх зайців та всіх інших звірят і птиць, що живуть в лісі, наше уклінне прохання: не давайте нам лютої зими, бо ми можемо померзнути!..

Зайчик-Стрибанчик і сам не сподівався, що він таке скаже. Але ж це було перше, що вступило йому в голову.

Дюдя й всі інші здивовано дивилися на гостей і наче чекали, що вони мають сказати далі. Тоді, побачивши, що ніби їм не загрожує жодна небезпека, Зайчик-Стрибанчик посмілівішав і продовжував:

— Вибачте, пані мамо, що ми насмілились вас

потурбувати. Ми зробили так через те, що в нашому лісі всі перелітні птахи страхали нас лютою зимою. Крім того, я буду говорити щиро! — додав він й поклав ліву лапку собі на серце. — Всі говорять про вас та ваш чудовий палац тільки з чужих слів. Через те й гадають, що ви та ваш пан й ваша мила донька дуже... дуже... сердиті, вибачайте ще раз на цім слові. Ми цьому не могли повірити й прийшли самі, щоб переконатися, що наші сусіди помиляються. Ми ж бо знаємо, що всі духи добрі й милостиві. Тепер ми вже бачимо, що ті чутки неправдиві. Ми повернемося додому й усім про те розкажемо!..

Дюдя усміхнулася. Вітри враз затихли. В хаті стало тепліше.

— Це мені подобається! — промовила Дюдя спокійним й ще раз новим, тоненьким голосом. — Добре! Нехай буде по-вашому. Я буду просити ясного пана Морозенка, щоб дав нам теплу зиму. Він добрий і, напевно, згодиться. Але ж тепер утікайте якнайшвидше, бо після вас на снігу лишилися ваші сліди, по яких сюди можуть прийти пси та люди. Я ж за вами пошлю Віхолу, щоб вона зробила завірюху й позамітала ваші сліди. Ну, ходіть здоровенькі! А це вам гостинчик! — й вона подала їм мішок довгеньких цукерок з білим кремом, що звалися «Снігові дудочки».

— Спасибі вам, добра бабусю! — промовили в один голос всі зайченята. Потім враз розхапали по торбах цукерки й одним махом повернулися на задніх лапках та

й подались за Зайчиком-Стрибанчиком назад.

Тільки збігли вони з гори, потьмарилося небо, почав подиматися вітер, а на землю полетів білий, м'який пух. Тепер вже зайчики добре знали, що то Віхола замітає їхні сліди, а пух летить з тих перин та подушок, що бачили вони в палаці Морозенковім.

Щасливо повернули вони додому й повідали там радісну новину, що цього року не буде великої зими, їхні батьки та й всі інші лісові мешканці не хотіли йняти віри, щоб вони могли бути аж у палаці самого пана Морозенка. А ще більше неймовірним видавалося їм, щоб могли зайчата говорити з самою Дюдею й вона жодного з них не заморозила. Тільки ж усі Зайчики, як один, повторювали слово в слово все, що чули та бачили. А вже є такий звичай, що коли всі говорять одне й те саме, то воно видається правдою.

Тато Зайчик спочатку дуже розгнівався на Стрибанчика й хотів був навіть нам'яти йому довгі вуха. Та заступилася за нього мама.

— Нема за що його карати, чоловіче! — спокійно сказала вона. — Вже одне добре діло він зробив, що приніс нам правдиву звістку про незлу вдачу пані Дюді. А далі, може, й справді не буде нам через його сміливість холодної зими. Крім того, ми та й інші тутешні створіння не повинні наслідувати людей, що карають своїх дітей. То — недобре, й нам те зовсім не личить. А за Стрибанчика я сама ручуся, що більше він ніколи не піде з дому, не спитавшись дозволу.

Й вона ніжно пригорнула до себе свого найстаршенького.

З того часу Зайчика-Стрибанчика всі дуже полюбили в лісі. Й було за що. Він був спритний, розумний та й хоробрий такий, як нечасто бувають зайчики. Одне слово, на всю округу не було другого, йому подібного... Тим-то навіть Хухи та Мавки особливо його любили й завжди завчасу його попереджали, коли бувало полювання. А Віхола раз у раз замітала на снігу його сліди... Так і дожив він до самої глибокої старості й усі зайчики в лісі звали його дідусь Стрибанчик.

А Дюдя додержала свого слова й тої зими від холоду не загинуло в лісі жодного створіння.

Потороча Хрипка

Хрипка придбала собі це наймення з того самого часу, як стала Поторочою.

Мало хто знав її молодість, бо прийшла вона з чужої, далекої сторони. Сама ж вона була неговірка, як і всі Поторочі, й ніколи нічого не розповідала про себе. Та й не було кому щось розповідати, бо Поторочі живуть собі цілком окремо від іншої Невидимої Сили і майже не бачать інших створінь. Вони здебільшого сидять тихенько по старовинних руїнах, покинутих будинках, пожарищах, старих млинах та пустках. Ніхто до них не приходять, так само й вони ніколи не виходять поза межі свого житла. Живуть самотньо, цілком самотні й тільки по черзі з'являються під Івана Купала на Лису гору. Часом ще їх викликає до себе Біс, щоб дати наказ перебратися на нове сидло. Мовчки приймають вони ті накази й нечутно переходять до нового житла, де й лишаються до іншого наказу. Там вони справно виконують свою невелику повинність: не допускати живих створінь до життя в небезпечному помешканні...

Хрипку звали так через те, що коли вона озивалася, то мала занадто тихий, хрипливий голос. Навіть спочатку важко було розібрати, що Хрипка говорила. Тільки було чути сухий хрип, що нагадував шкрябання обережної миші в сусідній хаті або скрипіння пера по паперу. А як

Потороча була дуже негарна з себе, то ніхто з розмовників не підходив до неї близько, на далечінь же у Хрипки не вистачало голосу...

Була вона такого самісінького зросту, що здалеку виглядала, як школярка народної школи. Вона була дуже суха та кощава, з довжелезним носом, що аж затуляв їй верхню губу й майже сходився з її гострим підборіддям. Під носом росли темні, досить довгі, як на жінку, вуса. На підборідді ж з шести бородавок випиналися тверді, як у kota, білі кущики волосин. Сиві великі брови нависали над блискучими, меткими, чорними очима.

Вона завжди ходила в старому, темному рам'ї, підпираючись ключкою.

Одне слово, коли б ви її побачили, то безперечно помислили б, що то якась бідолашна, стара жебрачка.

Вже довго жила Хрипка в покинутій цегельні, що стояла осторонь великого міста. Ніколи ніхто туди не навідувався вночі, а через те мало хто й знав, що там живе Потороча. Цегельня обсипалася з часом, іноді падала мазка з стіни, старі черепиці летіли від важкого снігу додолу, вітер обривав струхлявілі лати, а минулого року напровесні так навіть упала одна внутрішня стіна. Після того туди приходили якісь люди, оглядали будову й говорили поміж себе, що треба її доценту зруйнувати, поки вона не впала сама.

Хрипка стурбувалася, що їй доведеться переходити до нового житла, бо тут вона дуже звикла, знала кожен камінчик й ніхто її не турбував. Тут же були й єдині її

приятелі — кажани та шестеро старих щурів, що невідомо чим живились, але ж рішуче хотіли дожити свого віку в ріднім гнізді, де минула їхня давня, весела молодість. Взимку часом сюди збиралося ночувати кілька безпритульних псів, що вдень блукали по сусідніх літніх дворищах.

Однак час минав, а ніхто не приходив руйнувати старої цегельні. Видимо, люди забули про неї знову, а Хрипка також забула про тих людей. Щовечора вона обходила цегельню зокола й зсередини, заглядала у всі щілини, вилазила й на горище. Потім, як вже ставало зовсім поночі, йшла до розваленої криниці, що з неї колись брали воду на цеглу, й пила, їла вона раз на добу — вночі. Їла дуже мало: кілька сухих корінців, переважно з квітки петрів батіг, що мала насущеними на горищі. Часом їла моркву.

Повечерявши, Хрипка залазила в розщелину над дверима й нерухомо сиділа там до ранку. Іноді лишалася там і на цілий день.

Вночі Хрипка дивилася, як над містом сяяла світляна заграва від безлічі ліхтарів, і слухала, як здалеку долітали до неї дзвінки трамваїв, часом — свищик автомобіля, іноді торохтіння возів. Дивилася також на шлях, що стелився перед нею. Бачила, як їхали тим шляхом селянські підводи: увечері — з міста, а вранці — до міста; як поспішали кудись поодинці й цілими юрбами завжди заклопотані люди; перебігали пси; коли-не-коли марширували з музиками вояки...

Але все те, що було навколо її цегельні, її не зачіпало, не торкалося. Вона дивилася, бо мала очі; слухала, бо мала вуха, але ж здебільшого навіть про все те нічого не думала. Також ні про що вона не мріяла, нічого не чекала й не бажала від будучини; дуже нерado згадувала й минувшину...

Виходило, що вона рухалась, їла, дрімала, виконувала свої повинності, але ж — властиво — не жила. Так, наприклад, як не живе годинник, дарма що він цокотить, махає своїм вагадлом, пересуває стрілки, показує час, потребує, щоб його заводили, чистили, мазали...

І ось одної ночі трапилась пригода, що примусила Хрипку виявити життя. Та пригода не тільки розбуркала її нерушимий, незмінний спокій, а ще й лишила в ній згадку на довгий, дальший час...

Було вже перед північчю.

Давно спорожнів шлях, помалу темніло сяйво над містом, затихали дзвінки, свищики, гудки, торохтіння. Навколо тільки одноманітно падала мряка, подібна на дрібний дощ. Було вогко й холодно, бо стояв листопад, коли найгірше буває надворі.

Потороча напівока дивилася на шлях й майже дрімала. Коли це в імлі, в напрямі від міста, почала коливатися якась тінь. Хрипка враз впізнала людину. За кілька хвилин вона впізнала також, що то не був дорослий чоловік, а малий хлопчик. Він ледве волочив ноги й ніс під пахвою невелику скриньку, що здалеку випадала на малу катеринку.

Коли він наблизився, Хрипка розплющила очі й дивилася навіть з цікавістю. Вона знала, що діти самі бояться ходити вночі, а тим більше ще так далеко за містом та в таку непогоду. Ще дужче вона здивувалася, коли помітила, що хлопчик звернув зі шляху й помалу почав наближатися до цегельні. Спочатку Хрипка одразу хотіла була вилізти зі своєї схованки й заступити хлопцеві дорогу до небезпечної будівлі, але стрималась, бо ж знала, що не скрізь в цегельні було небезпечно. Вона помітила, що в хлопчика було повне розпачу та відчаю обличчя. До того ж він був цілком знесилений; його очі застинали сльози, й він тихо хлипав чи стогнав, чого відразу не можна було розібрати.

І якесь незнайоме почуття зненацька заворушилося в Хрипчиному серці. Вона вчула жаль до дитини, якій, видимо, все на світі було байдуже. І їй мимохіть схотілося не тільки виконати свій обов'язок, а зробити бідолашному хлопчикові щось більш корисне. Тому вона чекала, що він буде робити в цегельні...

Тим часом хлопець пройшов всередину, полапав в одному кутку, потім в другому, махнув рукою, скинув з себе реміняку, на якій висіла скринька, й поклав її на землю. Постояв трохи, потім сів на скриньку й затулив обличчя брудними, замашченими в чорну й руду барву, рученятами. Так він сидів саме під діркою в даху, не рухаючись, без жодного звуку.

— Що ж таке? — міркувала Потороча. — Хоча б принаймні вибрав сухе місце або ж ліг. Тоді видно було

б, що він не мав де переночувати чи ж шукає відпочинку в сухому місці. Такі сюди приходили. Але ж цей...

Вона нечутно вилізла зі своєї щілини й підійшла до хлопчика поза його спиною. Тут вона притулилась до темного муру, бо ж боялася налякати захожого своїм страшним виглядом. Подивилася на нього ще зблизька, побачила, який він наскрізь мокрий, як він увесь тремтить із холоду, й, нарешті, наскільки вистачило у неї голосу, ласкаво промовила:

— Любий хлопчику! Не бійся мене й скажи, чого ти тут шукаєш?.. Говори зі мною щиро. Я — стара жінка й жодної шкоди тобі не зроблю.

Хлопчик підвів головку й прислухався.

— Ти чуєш? — спитала знову Хрипка.

— Чую, наче хтось говорить, але не зовсім розбираю що, — відповів захожий. — Хто ви й відкіль говорите?

— Я тут, за тобою. Але я дуже стара й не хочу, щоб ти мене злякався. Крім того, я не можу голосно говорити. Не бійся мене й скажи, чого тобі треба?

Хлопчик повернувся лицем до чорної тіні й також тихо промовив:

— Я не боюся вас, бабусю. Я вже нічого на світі не боюся, бо я прийшов сюди вмерти. — Й він заридав.

Тоді Хрипка підійшла до нього, легенько його обняла й повернула до сухого кутка. Там посадовила його на купу цегли, а сама сіла обіч з ним.

— Розкажи ж мені, синку, що з тобою трапилося? Може, я чимось тобі в пригоді стану?! Я — старчиха,

нічого не маю, але ж, може, ти чув від старших, що вбогому завжди швидше допоможе вбогий, як багатий? Отож не плач і розповідай все, мій соколику.

Хлопчику стало тепліше на душі. Давно вже він не чув, щоб хтось озвався до нього ласкавим словом. Давно вже ніхто не обнімав його... Він ще трохи похлипав й почав розповідати.

З того оповідання Хрипка довідалася, що той хлопчик, Андрійко, був сирота. Батька свого він не пам'ятав зовсім, а ненька померла два роки перед тим, коли йому було всього сім літ. Коли мама дуже захворіла, то з останніх сил пішла з ним в місто. Привела його під двері дитячого притулку, наказала йому говорити, що він не знає, куди вона поділася, — а він, справді, того не знав, — поблагословила, поцілувала й пішла. Андрійко стояв довго-довго, — аж поки його не спитали, чого він там стоїть? Тоді його прийняли до притулку. Швидко по тому переказали йому, що його неня померла в лікарні, а перед смертю написала листа, хто він, як його прізвисько.

Так він і лишився сам-самісінький на білому світі. Деякий час пробув у притулку, а потім його віддали в науку до шевця. Швець чоботарству хлопця не вчив, а дав йому скриньку з різними ваксами й посадив на вулиці чистити панам чоботи. Андрійко мусив приносити своєму господареві що кожного вечора найменше карбованця в літні місяці й сімдесят копійок тепер, восени.

В літі він ще так он як справлявся. Траплялося навіть, що приносив і більше. Однак швець завжди був незадоволений, за всяку дрібницю дуже бив ременем його та ще двох хлопців, що були в його майстерні. Бо він вважав їх своїми безправними рабами. Годував погано й взагалі поводився так, як поводяться лихі люди з підкинутими цуценятами.

Андрійко по правді робив своє діло. Іноді він бував страшенно голодний, однак ніколи не втаїв жодної заробленої копійки. Він пам'ятав останні слова своєї неньки, що казала:

— Тільки одного не забувай, сину: як би тобі не було тяжко в житті, не зроби жодного недоброго вчинку. Ніколи не візьми нічого чужого, ніколи нікому не говори неправди. Знай, що як перетерпиш лихо, — буде добре.

І Андрійко увесь час слухав неньку.

Іноді траплялися такі добрі пани, що, коли він їм почистив черевики, не тільки не торгувалися, а ще давали йому більш як треба.

— Оце тобі за чищення, а це — на цукерки лиши собі!..

Тільки таких панів було дуже мало, а через те за два роки він не зібрав з тих грошей, що давано йому на цукерки, й десятих карбованців. Але він мріяв зібрати ще й потім перейти від свого господаря-чоботаря до школи, щоб навчитися там всяких добрих наук й зробитися розумним...

Та ж нині, восени, настали для нього найгірші часи. Коли люди мають трошки забруднені черевики, як от

влітку, то вони радо їх дають почистити. Навпаки, якщо чоботи будуть дуже брудні, то ніхто чистити не хоче. Раз, що люди завжди бояться й стидаються малого бруду, як великого, а по-друге, за цих днів, коли раз у раз йде дощ, ніхто не хоче спинятися на вулиці й зайвий час мокнути, поки він почистив би чоботи, що зараз знову стануть брудними. Через те вже кілька днів Андрійко майже нічого не виробив. Господар його безжально бив, і з кожним днем все дужче. Тоді хлопчик, щоб не терпіти нової муки та знущання, почав віддавати шевцеві по сімдесят копійок з тих грошей, що він заощадив.

А сьогодні з ним трапилось велике нещастя, на яке нема вже ради. За цілий день ніхто не дозволив йому почистити чобіт, і тільки аж увечері хлопчик побачив на другім боці вулиці пана, що стояв, чогось чекаючи. Андрійко знав, що такі пани, котрим доводиться чогось чекати на вулиці, знічев'я найчастіше дозволяють почистити їм чоботи. Отож він мерщій кинувся на другий бік й не вгледів, як підскочив під візника. Той штовхнув Андрійка голоблею. Андрійко впав у болото. Його скринька розчинилась, й відтіль повипадали не тільки всякі щіточки, вакси, масті, але ж і всі його гроші.

Болото було велике, перемішане з мокрим снігом. В тім місці вулиці було темно, й по ній увесь час неначе навмисне їхали візники, підводи з вагою, автомобілі... Отож як не шукав Андрійко, але ж грошей майже не знайшов. Загинуло також багато й хазяйського майна: деякі шабатурки закотилися, на інші наїхали колесами

підводи, побили пляшечки, потрощили коробочки та щіточки...

— Я знаю, що мій господар мене вб'є! — скінчив своє сумне оповідання Андрійко. — Мені краще вмерти з голоду... Я й пішов просто геть з міста. Тепер дійду до якогось лісу, ляжу там і лежатиму, поки не вмру або ж поки не з'їдять мене вовки...

Хлопчик промовив ці слова зовсім спокійно, без жодного ляку. Видно було, що йому байдуже до всього навколо.

Хрипка уважно слухала, а коли він замовк, запитала:

— Ти ж їв що сьогодні?

— Їв вранці бараболю. Але вже більше я не буду нічого їсти...

Потороча мовчки встала й десь зникла. За хвилику вона повернулася й принесла хлопчикові дві великі моркви та брукву.

— Не маю нічого ліпшого, — сказала вона. — Таж з'їж бодай це. Трохи підкріпишся, а потім ляжеш спати...

— Ні, ні! Я не буду їсти, бабусю. Це мені не допоможе. Нехай краще я швидше вмру! — сумно відповів Андрійко, хоча йому невимовно кортіло вп'ястись зубами в солодку моркву.

— Слухай сюди, синку! — поважно промовила Хрипка. — Може, ще й не так кепсько твоїй справі. Перебудь тут до рання, переспі. Мені здається, що вранці я зможу тобі чимось допомогти.

— Ні, це неможливо! — безнадійно похитав головою

хлопчик.

Але ж Хрипка почала говорити з ним, як з дорослою людиною, й нарешті сказала:

— Хіба ж тобі твоя ненька не наказувала слухати старших?.. Я ж стара й, може, знаю більше за тебе. Чому ж ти не хочеш мені повірити, що твоєму горю можна зарадити?..

Згадка про неньку вплинула на Андрійка. Жадібно згриз він брукву й обидві моркви, а тим часом Хрипка принесла йому кілька оберемків сухої соломи. Хлопчик зарився в солому, згорнувся клубочком, поклав голову на свою скриньку й міцно заснув...

Ще перед світом він вчув, як хтось обережно взяв його за плече. Хлопчик протер очі й побачив перед себе страшну, маленьку бабусю. Зі сну не пам'ятаючи, де він є, Андрійко злякано скочив на рівні ноги.

— Опам'ятайся, моя дитино! Не жахайся. Я ж тобі ще вчора говорила, що я стара й негарна. Але вже час тобі вставати, бо швидко почнеться день.

Хлопчик пригадав, що було вночі, й заспокоївся.

— Ходи за мною! — сказала Потороча й пішла вперед.

Вона вивела хлопчика з цегельні й повела до глибокої ями, де колись брали на цеглу глину. Там, на самому дні, був довгий хідник, неначе льох або печера. В ньому було темно, як вночі.

Потороча взяла кілок й почала розгромджувати землю в стіні. Коли вона вивалила кілька цеглин, щось задзвеніло їй в руках.

— Візьми оце, синку, й вийди на світло, подивися, що то?

Андрійко ще в пітьмі вчув в своїй руці дві монети. Коли ж він вийшов з хідника, то побачив два блискучих золотих червінці.

— То — гроші! Великі золоті гроші, бабусю! — скрикнув він.

— Так. Я теж чула колись, що то — гроші. Так-от, дитино моя! Я тепер дам тобі аж десять таких золотих грошей. А далі ти будеш приходити сюди у п'ятницю увечері кожного тижня й будеш мати за те по два таких кружальця. Тільки послухай мене й зроби так. Насамперед заплати все своєму шевцеві, а потім йди до школи. Скажеш там, що є в тебе бабуся, яка обіцяла тебе удержувати. Тільки не говори нікому, де та бабуся живе.

Хлопець засяяв щастям. Тепер він міг здійснити свою мрію: вчитися й стати розумним!.. Він почав дякувати добрій бабуні.

— Ну, синку, тим часом йди. Будь щасливим та не забудь про п'ятницю...

— Але ж чим я вам віддячу, бабусенько? — промовив хлопчик.

Мимоволі, по своїй звичці, він поглянув на бабині черевики. В неї були старі, зашкарублі, руді шкарбани. Не можна було й пізнати, якої вони були барви.

— Так дозвольте ж мені принаймні почистити ваші черевики! — попросив дозволу хлопчик.

Може, вперше в житті усміхнулася Потороча. Вона

погладила Андрійка по голівці, сіла, як він їй сказав, на купу цеглин й поставила ногу на його скриньку. Спочатку він довго дивився, не знаючи, яку брати на ті черевики масть: чорну чи жовту? Нарешті вибрав найкращої рудої вакси й вичистив Хрипчині черевики так, що вони засяяли, як люстро. Потім подивився їй на підбори, знайшов дві жовті гумки найкращої фактури й прикрутив їх до черевиків.

Коли Хрипка підвелася, вона ступала так тихо, неначе в повстанках.

— Це — добра річ! — промовила вона задоволено. — Тепер я назавжди буду мати про тебе пам'ятку, мій любий хлопчику! Я ходжу мало, то мені вистачить цього на все життя...

— Але ж, бабусенько, я буду вам чистити черевики що кожної п'ятниці! — радісно відказав Андрійко. Ще раз подякував їй і, щасливий, з червінцями в кишені, бігцем подався до міста...

Майже два роки щоп'ятниці вночі приходив до старої цегельні бідний хлопчик. А Хрипка, що раніш була така байдужа до всього на світі, тепер нетерпляче дожидалася свого гостя. Вони зустрічалися так радісно, як рідні. І не те радувало й тішило Хрипку, що хлопчик приносив їй з міста всякі ласощі, а найбільше раділа вона з того, що є на світі принаймні одна душа, яка її не боїться, яка її навіть щиро любить. І вона залюбки слухала, як щебетав їй Андрійко, розповідаючи, що трапилося з ним за минулий тиждень, чого його навчають в школі, які казки

прочитав він у книжках...

Одної ночі, прийшовши до цегельні, Андрійко не впізнав такого знайомого йому місця. Будову було зруйновано... Лежали тільки купи старої цегли...

У хлопчика стислося серце невимовним жалем. Він радий би був віддати всі ті гроші, що йому давала бабуся, аби тільки її побачити. Так міцно він прив'язався до Хрипки за ті два роки. Тепер вона не видавалася йому ні страшною, ні навіть негарною. Це ж була єдина істота, яка щиро його кохала та яку й він так само полюбив. А коли кого міцно любиш, той завжди видається гарним, найкращим на світі...

Андрійко якийсь час стояв між купами цегли, і йому з очей капали сльози. Але зненацька блиснула думка: заглянути в печеру на глинищі. Бігом кинувся він до ями, — а там біля хідника його зустріла Хрипка.

— Яка я рада, що ти прийшов! — привітала вона його. — Я навмисне ще й сьогодні лишилася тут, хоча мені ще позавчора треба було йти. Більше вже ми не побачимось, милий мій хлопчику! Я мушу йти далеко відсіля, на нове місце...

Андрійко тої ночі не повернувся до міста. Він просидів до самого ранку з своєю бабусяю. А вранці, попрощавшись, вона віддала йому лишок скарбу — повну торбинку золота...

Гірко плакали вони обоє, прощаючись, як почало світати...

Минуло багато років...

Андрійко добре вчився, перейшов до вищої школи й вивчився на інженера. Він став заможним, мав свій дім в Києві, мав власні коні, а на Дніпрі — гарного моторного човна... Дуже він любив їздити Дніпром на своєму човні, коли було дозволя...

Якось одного тихого вечора, у п'ятницю, він поїхав вниз по річці. Швидко летів його човен по рівній, як скло, воді. Був чудовий вечір, їхати було так гарно, й він незчужся, як надійшла ніч... Вийшов місяць й посріблів все навколо своїм зеленкуватим сяйвом.

Скрізь панувала повна тиша.

Інженер зупинив човна й задивився на воду, на місяць... І зненацька він почув з берега, немовби хтось пошепки покликав його:

— Андрійку! Любий Андрійку!..

Він оглянувся довкола. Скрізь було безлюдно. На освітленому місяцем піщаному березі так само не було нікого. Під берегом стояв старий, напіврозвалений водяний млин. Але ж і там не було жодної живої душі...

Однак дарма, що Андрійко вже давно відзвичаївся, щоб його хтось так звав, дарма, що навколо ніде не було нікого, — те шепотіння видалося йому таким знайомим, таким близьким, що він навіть увесь затремтів...

Постояв він ще якийсь час серед річки, а потім глибоко зітхнув й пустив човна...

Тільки ж серце чує близьку істоту й без мови... Тим-то, сам не знаючи чого, згадав Андрійко своє дитинство, згадав, як йому було тяжко, як ішов він до лісу

помирати... Згадав потім і страшну малесеньку старчиху, що звала його «любим Андрійком», до якої щоп'ятниці ходив він уночі майже два роки... Вдячно згадав і те, як вона врятувала йому життя й зробила його чоловіком... Він став на човні на рівні ноги й повним голосом проказав:

— Спасибі тобі, бабусенько мила!..

Сказав те й не знав, що з того розваленого млина смутними очима дивилася на нього й чула його слова байдужа до всього на світі, крім свого «любого Андрійка», Потороча Хрипка...

Вперше в житті в той сумний листопадовий вечір, коли хлопчик прийшов зі своєю скринькою до розваленої цегельні, почула вона те миле слово «бабуня», вперше пізнала вона в своєму серці щось тепле, нове, незнане... І до самого свого кінця вона не згубила того почуття... Сьогодні вона враз впізнала Андрійка на моторному човні. Хотіла була покликати його до себе, але ж подумала, що він може її не впізнати, злякається Нечистої Сили, буде її проклинати, тікатиме від неї, як всі люди...

І вона не вийшла з тіні, коли він оглядався й шукав, хто так ніжно, пошепки покликав його серед порожньої великої річки. А коли вчула його ласкаві слова, в неї не вистачило голосу йому відповісти.

Так і не призналася вона йому. Не призналася так само, як нікому іншому: ні з видимих істот, ні Невидимій Силі не призналася вона в своєму почуванні...

І ніколи Андрійко не довідався, що зробила його

чоловіком «Невидима Нечиста Сила»...

Чортова перечниця

Чорт Гірчило прокинувся, як завжди, саме в той момент, коли сонце доторкнулося землі своїм ніжним червоним краєм. Ще не встигло воно закотитися за гору, як Гірчило вже був чисто виголений й хлюпався у мисці з теплою водою. Він добре вимив милом свої гострі вуха, щіточкою пошарував пазурі й почав одягатися. Тим часом його мати варила йому снідання.

Одне слово, Чорт Гірчило починав свій день, коли ми починаємо ніч.

Як зовсім спочило, цілком приправлений, зачесаний, свіжий, навіть трошки напарфумований одеколоном з чортової бороди, що росте по болотах, Гірчило взяв свою перечницю й насипав у неї тертого перцю. Перець був солодкий, як цукор, а запашний, мов імбир.

— Мамо? — спитав Гірчило. — То це останній вже перець?! Не забудьте натовкти про запас, бо починаються людські свята, а самі знаєте, що на святках мені найбільш потріб...

Він спинився, бо помітив, що мати саме вийшла до кухні й не чує його мови.

«Та вона й сама знає!» — подумав він, тоді гукнув: «На добраніч!» — й вийшов зі своєї хатини, що була під скелею в прірві.

— Вже на роботу? — спитав його Той, що в скелі сидить.

— А вже! Перед святами мушу раніше. Бувайте здоровенькі.

— Щасливо! — гукнув Кам'яник й подався в гори.

А Гірчило, легко перестрибуючи з гостряка на гостряк, швидко опинився на кручі й непомітно темною тінню понад самою землею полинув до міста.

За кілька кроків він наздогнав двох рибалок, що вертали додому з річки й голосно лаялись. Вони й не сварилися, а лаяли так собі в повітря, не знать кого, з досади, що їм не пощастило в лові. Був майже в руках величезний сом, що забився просто головою в куль у неводі, але вже на самому березі випорснув, ляснув хвостом по воді, аж луна пішла берегами, й пірнув у воду.

Коли Гірчило порівнявся з рибалками, саме один з них, лагідний та м'який Петро Жовноватий говорив:

— Ну, почекай, клятий! Утік тепер, то не втечеш завтра. Така рибина в нашій річці ніде від нас не сховається!.. Буде ірод наш!..

— Чортів батько його тепер вловить!.. — терпко відповів рибалка Семен Кошляк, спльовуючи набік.

Гірчило посміхнувся. Він добре знав цих рибалок, що часто пропливали човном попід його житлом. Йому навіть закортіло їх привітати й сказати, що його батько ніколи не рибалив. Але ж він не хотів їх злякати, промовчав, а, щоб посолодити їхній гіркий настрій, витяг свою перечницю й ледве помітно сипнув по одній тільки

порошині їм на язики, коли вони роззявляли рота при розмові.

Рибалки вмить замовкли. Не знають чого тепер їм стало шкода тієї великої риби, що так радісно випорснула з їхніх рук.

— Е-е! — промовив Петро. — Нехай погуляє ще трохи.

— Та хай гуля! Про мене! — також зовсім спокійно відповів Семен.

— Гарна рибина! Аж шкода було б таку забивати. Бачив ти, як він виляснув хвостом, коли виплутався? Аж весело було дивитись...

Гірчило посміхнувся знову. Він знав, що то учинкує його солодкий перець, від якого одразу змінюються людські думки, а на язику з'являються добрі, спокійні слова...

Поминувши рибалок, швидко полинув далі.

Перелітаючи селом, Чорт заглянув в одну хату, відкіль чути було голосну дитячу розмову. Гірчило любив дітей, а через те й спинився біля розчиненого вікна.

— Ти навіщо здохла мого метелика? — напосідався маленький хлопчик на дівчинку й затяв кулачата. — Я його годував, а ти його мені здохла?!

— Він сам собі здох, бо ще ж холодно. Я його не займала, чого ти до мене чіпляєшся?! Киньдратву... — й вона показала йому язичка.

— А ти — Галка! Галка! Галка! Ворона!.. — дражнився хлопець.

— А ти — Киньдратву!

— Брешеш: я — Кіндрат!

— То й ти брешеш, бо я — Галя, а не ворона...

— А нащо ти здохла мого метелика?..

Гірчило знову посміхнувся й сипнув перцем на язик хлопчиків, а потім і дівчинці. Діти поглянули одне на одного, сварка якось сама собою вщухла, й вони засміялися. Потім вхопилися за руки й почали стрибати, виспівуючи дуже розумної пісеньки, якої навчив їх тато:

Брате, Кіндрате!

Ну-мо пір'я драти...

Раз я, раз ти... Ух!..

Уже летить пух...

Чорт Гірчило полинув далі.

Багато він обминув людей, але ж майже не було таких, щоб сварилися. Тільки побачив, як гризлися на вулиці два хуторських пси. Він жартома сипнув і на них, й собаки враз втишилися, замахали хвостами й великими колами почали швидко кружляти на майдані.

Підлітаючи до міста, Гірчило потрусив біля свого вуха перечницею, вона була повнісінька, майже й не позначилося, що він висипав.

«І не диво, бо ж перелетів селами, а в селах люди добрі! — помислив Чорт. — А от в місті, напевне, до ранку все порозтрушую!..»

І дійсно, ще на шлагбаумі він наткнувся на першу сварку: один не хотів чекати, інший не хотів платити... А вже далі, коли Гірчило був над передмістям, то на

кожному кроці він здибував людей, що гризлися один з одним. Там бачив, як поліцай бив п'яного, далі наминали боки три візники, там школярі мудрували, як украсти у єврея олівець... На базарі ж був справжній гармидер. Перекупки ніяк не могли розійтися з базару, хоча вже їм давно був час йти додому. Вони долаювались. В другому кутку босяки гризлися з селянином, поліцаї гиркали на прохожих, в трамваї кондуктор лаяв пасажира за те, що той не мав дрібних грошей, керівничий лаяв кондуктора, що він затримує трамвай, на розі вулиці впіймали кишенькового злодюжку, в ковбасній песик якоїсь пані вкрав шматочок шинки, й там був гармидер... Скрізь по всьому місті згадували Чорта, й Гірчило аж упрів, так доводилося йому метушитися та поспішати на всякий заклик...

І що далі летів він містом, то частіше і частіше мусив трусити своєю перечницею. Коли ж на вулицях трохи вщух гамір та гук, Гірчило не мав відпочинку, перелітаючи з ресторації до кав'ярень, з кав'ярень — до театрів. Там найбільше було лайки на галереї та за лаштунками...

Отже, не було ще й півночі, а в Чортовій перечниці лишилося тільки на самому денці. Гірчило навіть почав турбуватись. Він мав літати аж до світа, тобто до перших півнів, бо ж знав напевно, що по півночі в тих місцях, де гулятимуть багаті пани, буде йому чимало праці. Безперечно, перцю не вистачить...

Він надумав летіти додому, знову набрати повну

перечницю й повернути до міста. Це було дуже неприємно. Довелося б промарнувати багато часу й, напевно, проморгати чимало важливих пригод. Тільки й тішила його думка, що по дорозі його ніхто не затримає, бо ж по селах люди вже давно полягали...

Він сипнув останній перець кільком музикам, що билися під сценою оперного театру кларнетами, контрабасовими смиками та гобоями, й шугнув, як стріла, додому.

Коли ж він перелітав знову передмістям, то помітив досить незрозумілу на перший погляд подію.

Під великим, гарним домом, що стояв на передмісті, вовтузилося на деревах троє людей. Хоча ніч й не була дуже темна, але ж відразу не можна було здогадатися, що ті дорослі люди можуть робити на деревах серед ночі. Певне, що знизу їх навіть ніхто не міг би помітити, бо вони говорили поміж собою тихими голосами. Але ж Чорт, поспішаючи, летів навпростець понад будинками й згори їх угледів. Зацікавившись, він присів на хвилинку, мов ворона, на верхів'ї осокора й дивився.

Тим часом ті люди швидко підвішували на дерева чималу сітку, ніби той гамак, що в ньому люблять вилежуватись пани, коли приїздять з міста в село на літо.

— Ну, тепер ми й вдвох тут управимось. А ти не гай часу, лізь мерщій! — промовив один з тих людей.

Тоді другий витяг з кишені машкару, начепив собі на обличчя, підліз до вікна й поторгав: чи не відчиниться...

«Еге! Ось воно що! — помислив сам собі Гірчило. —

Злодії. А хто там живе?» — блимнула в нього думка.

Ту ж мить він плигнув у бовдур й враз опинився в хаті. Він перелетів кількома великими порожніми покоями й побачив, що тут живуть якісь дуже багаті люди. Однак самих людей ніде не було. Гірчило промайнув по всіх хатах й нарешті в одній, маленькій, угледів на ліжку стару пані, яка міцно спала. Так само спала в кімнаті біля кухні й стара служниця. Чорт миттю пролетів по нижньому поверху, — там не було жодного чоловіка, навіть кудись повіялася й служка.

«Добре вибрали!» — подумав Гірчило про злодіїв й подався до опочивальні пані, куди саме добивався злодій.

На стіні він угледів заправленого в рамку великого листа, на якому було написано тій пані подяку за добрі діла для малих дітей. Після того він рішуче наважився не впустити сюди злодіїв, що хотіли забрати добро, котре могло піти на доброчинність.

А тим часом злодій з чорним обличчям вже виймав шибу, щоб просунути руку й відімкнути засувку зсередини.

Чорт вхопився за свою перечницю, але ж там не було ані порошинки.

Що ж робити?.. Показатись йому? Так, напевне ж, це такий злодюга, що й живого Чорта не злякається!

Тоді Гірчило підскочив до злодія й щосили торохнув його просто в рот своєю перечницею. Злодій навіть не скрикнув, а враз сторчголов полетів униз. По дорозі він

вхопився за другого, другий збив, падаючи, третього, й всі вони, заплутавшись у сітці, гупнули на землю, мов лантух з половою.

Від того гарמידеру прокинулася пані, прокинулася й стара служка. Гірчило кинувся мерщій на вулицю, розбуркав нічного дозорця, що хропів під будкою для продажу шипучої води, й показав йому на злодіїв. Дозорець почав свистіти в свищика, щоб прибігли поліцаї...

Таж Гірчило не чекав, а якнайдужче подався додому за перцем. Він бо знав, що дуже запізнюється, а тому летів, як вихор...

Але дома його чекала прикра неприємність. Матері не було; певно, пішла кудись до куми Відьми. Перцю також не було наготовлено, а ступи він не міг сам знайти, бо не знав, куди її засунула мати. Поки він злітав до сусідньої Відьми позичити ступи, поки натер перцю, вже далеко перейшло за північ. Але ж найгірше було, коли він угледів, що його перечниця розбилася... Поки він знайшов другу, стареньку, вже почали співати й півні... Так і не полетів тієї ночі Гірчило до міста...

Отож через те одної ночі в місті була сила всяких бешкетів, бійок та сварок...

А злодіїв зловила поліція так, як вони впали, мов перепелиці в сітці. Коли ж їх було принесено до участка, то один вже не дихав. Покликали лікаря. Той обдивився мертвого й витяг у нього з рота якийсь кругленький черепочок, увесь протиканий дірочками...

Він подивився на ту річ, повертів її в руках, навіть понюхав її, не знаючи, що то, промовив:

— Та це якась Чортова перечниця!..

Всі навколо засміялися, але ж нікому й на думку не спало, що доктор випадково вперше в житті сказав чисту правду, тобто, як говорять по-вченому, — «поставив вірний діагноз»...

Рибалчина Русалонька

Було те давно, давно...

В той час ще жили на нашій землі хоробрі та славні лицарі — козаки-запорожці. Були вони такі сміливі та завзяті, що їхня слава лунала не тільки по Дніпрових порогах та по Україні широкій, а знали їх по всьому білому світі.

А поміж тих козаків був один молодесенький козаченько, на наймення Іваненко, самотній сирота. Був він, як і всі козаки, хоробрий вояка, міг сам-один йти на трьох бусурманів, та тільки не любив він війни, боротьби та бою. Мав лагідну, добру душу, й жаль йому було бити навіть ворога лютого. Знав-бо він, що кожному живому створінню найдорожче на світі — життя, й тяжко було козакові те життя у когось відбирати.

От і покинув він Січ Запорозьку, де жили вояки лицарі-запорожці. Покинув та й подався в монастир. Пробув там, між ченцями, якийсь час, але ж і там не прийшлося йому до душі. Помітив він, що й поміж добрих святих ченців є багато грішних, лукавих та несправедливих. І цих недобрих було більше, як добрих.

Отож коли те на власні очі побачив наш козаченько Іваненко, то й сказав він сам собі:

— Коли вже я не лишився між козаками-лицарями, де більше добрих, як поганих, то не лишуся й між ченцями.

Піду краще світ за очі, знайду собі десь місце гарне, безлюдне й буду сидіти тихесенько та працюватиму смиренньо.

Як сказав, так і зробив.

Пішов він та й пішов лісами, болотами, порожніми степами та велелюдними містами. Та й прийшов він аж у Полтавщину, над річку Псел. І так йому тут подобалося, як в Божому раю. Степи, гори, небо, річка прудка та з такою прозорою водою, що й в найглибшому місці дно видно. Все те було йому любе та миле. От і ухвалив він тут оселитися. Викопав собі на кручі яму, обшив її дошками, очеретом накрив, зложив піч, поробив вікна та двері й став собі жити. Навколо своєї землянки посадив городину, ягоди, грушок, яблунь, слив, їв садовину, ягоди, а коли-не-коли ловив рибу.

Правда, було йому шкода й риби, тільки ж що там казати, коли створено рибу на проживу людям?! Знав-бо козак, що навіть сам Христос годував голодних п'ятьма рибами.

Кілька років прожив отак козаченько. Та якось поприходили до того чудового місця й інші люди. Побачили, як там гарно та красиво, то й собі побудували хатки. Й став там хутір, що почали його звати Іваненків, бо ж перший осів тут козак Іваненко.

Коли ж там уже стало більше людей жити, почали вони козака прохати, щоб ловив він риби не тільки на себе, а так само й їм. Бо ті люди не мали ще ні човнів, ні волоків, а Іваненко вже став добрим рибалкою.

От якось однієї місячної ночі пішов козак-рибалка по рибу. Закинув він свою сітку й не встиг оком моргнути, як почув у руках, що вловилося йому якась велика риба.

Почав він тягти сітку на берег. А коли витяг до половини на пісок, то аж сам здивувався: була вже на березі частина величезної рибини, на якій, мов срібло, блищала луска. Смикнув тоді він волока з усієї сили та так, що разом витяг його на кілька кроків на суше.

Витяг — і остовпів.

Була то не рибина, а незвичайної краси ніжна дівчина з риб'ячим блискучим хвостом замість ніжок.

— Русалка! — скрикнув козак.

І хоча він був не з полохливого десятка, однак хотів мерщій тікати. Таж зразу вчув тендітний, як плюскіт легенької хвилі, голос:

— Русалка, козаче! Чого ж ти тікаєш? Ти бачиш сам, що впіймав не те, чого тобі треба. Тож не кидай мене в сітях, а випусти знов у воду.

Спинився козак, підійшов до тієї дівчини ближче й очей від неї відвести не може: така вона була гожа, тільки трохи бліда й мала сумні, задумливі очі. Обережно почав він розплутувати її з волока, розгорнув його всього та й говорить:

— Ну, тепер ти — вільна. Пливи собі з Богом.

— Мені самій тяжко доповзти до річки, — каже йому тоді Русалонька. — Коли ж ти такий добрий та до мене прихильний, що враз згодився мене відпустити, то вже зроби таку ласку: віднеси мене до води.

Не зважився козаченько Іваненко відмовити дівчині, взяв її з сітки, на руках відніс до річки й обережно поклав на воду. Русалка пірнула до половини, тільки лишилися над водою її ніжні, мов з рожевого мармуру висічені, руки та чарівна, білими квітками уквітчана, голова. Вона вдячно посміхнулася й промовила:

— Спасибі тобі, рибалонько. Буду відтепер твоєю вірною слугою. Чого тільки від річки захочеш, тої ж миті все матимеш...

Усміхнувся й козак.

— Дякую тобі, красна дівчино! Але ж що я можу від річки хотіти? Тільки одного: щоб давала мені стільки риби, як буде треба. А цього я й сам добуду. Від дівки ж помочі я ніколи не просив і не проситиму.

— Добре! — відповіла Русалка. — Буде по-твоєму. Тільки ж не забувай про мене.

— Про мене: не забуду! — відповів козак.

— Ну, прощай, козаченьку... Ні, — перепинила вона сама себе. — Коли вже ти мене не страшишся, то... До побачення!..

— Пливи здорова! — відповів козак, дивлячись, як вона легесенько поринає у воду, аж на тихій річці жодного кола не набігло...

Хотів рибалка вже й додому йти, таж коли підійшов знову до волока, то угледів там з десятків йоржів та сомика. Саме стільки, як йому було треба вловити.

— От так штука! — помислив він сам собі. — Чи бач, яка несподівана знайомість!..

З того часу і вдень, і вночі не виходила йому з голови та чарівна Русалонька. Що б він не робив, все тільки про неї саму думає. Однак минув і день, і другий, і третій, а все не йде рибалка на річку по рибу. Не хоче він, щоб Русалка дала йому риби, бо ж таки не личить, щоб козакові молодому в роботі дівчина допомагала!

Та п'ятого дня було в Іваненковім хуторі весілля. От перед тим й просить його батько нареченої, щоб вловив він риби на весільний обід. Не міг рибалка чоловікові відмовити. Взяв свого волока та й поплив човном вгору по річці, далеко-далеко від того місця, де він вловив був Русалку. Мислив, що так далеко він її не спіткає й не доведеться йому користати з її помочі.

А було вже увечері. Тільки вкинув він сітку у воду, а сам думає: «Піймаю й без неї бодай пару щук на товченики. Та, може, ще й лин якийсь попадеться на смажене...» — й вмить почув, що риба сітку смикає.

Витяг він сітку на човен. Так і є: дві добрих щуки та здоровецький лин!..

— Так он ти яка! — усміхнувшись, вголос промовив козак. — Тобі навіть і говорити не треба: сама вгадаєш.

І бачить, як біля його човна виринула Русалонька та й говорить:

— Добривечір, козаченьку! Впіймав, що хотів?

— А впіймав! Спасибі тобі...

Й почав плисти вниз. А Русалонька — біля його човна.

Пливуть та розмовляють. І так тому рибалці гарно-прегарно на серці.

— Ніколи я, — каже, — й в голові не мав, що ви, Русалки, такі милі. Завжди старі люди говорили, що ви тільки рибалок у воду заманюєте, християнську душу загубити хочете.

А Русалонька лише срібним сміхом посміхається, мов дзвіночками трусить.

— Коли б люди менше вигадували, то мали б вони й з нас, та й з іншої Невидимої Сили більше пожитку. Ось послухай сам...

Оглянувся рибалка, а по ній вже й сліду нема!

— Що за шукерія? — промовив він.

Обернувся сюди-туди й угледів на березі якогось чоловіка. Тільки тоді зрозумів він, що не хотіла вона перед іншими людьми показуватись. А як кортіло козакові Русалоньку знову побачити, то й почав він ловити тільки вночі. Риби ж завжди ловилося за одним заходом саме стільки, скільки йому було треба, то й мав він багато вільного часу.

Добре й цікаво було йому тепер жити. Русалонька була гарна й мила, сама багато розповідала про всякі дива підводні, про життя старого Водяника, Дитинчаток-Потерчат, про рибу, про раків, про підводні рослини. Так само і їй було цікаво слухати оповідання про життя людей, коли говорив їй про те козак-рибалка. Часом, наговорившись, вона співала пісень, а козак і собі грав на бандурі, навчав її пісень козацьких та бурлацьких.

І незчулися вони, як минуло веселе літо. Потемніло небо, пожовтів та осипався ліс, щоранку по траві замість

перлової роси лягала срібна паморозь. Одної ж ночі вдарив міцний мороз й товстою прозорою кригою, мов зеленкуватим склом, накрив увесь Псел.

Затужив козак-рибалонька, бо не міг вже він більше бачити своєї любої Русалки. Сидів він вдома, мов немічний, в своїй землянці й не знав, куди йому подітися, за віщо взятися, щоб розвіяти свою тугу...

Попрорубував потім на льоду ополонки, щоб було риbam під кригою повітря, але ж риби не ловив...

А час утікав.

Минула вже й Варвара, про яку люди кажуть, що вона «ночі урвала, а дня приточила». Минули й Микола та Савка, що «без гвіздків на річках мости будують», з чистої, міцної, гладенької криги. Наближався вже й Святвечір.

Й почали хуторяни умовляти рибалку, щоб наловив він риби на багату кутю. Не можна ж було в такий вечір людей без риби лишити, от і взяв козак волока та сокиру й подався річкою до своїх ополонк. А була надворі велика завірюха. Лапатий сніг так крутив, неначе хтось пух з перин випускав...

Дійшов рибалка до старої верби, що над водою стояла проти того місця, де він прорубав найбільшу ополонку, скинув свого кожуха, взяв у руки сокиру й почав шукати тую ополонку. Та тільки ж як затягло її тонкою кригою, а зверху товстим шаром снігу притрусило, то й помилився він: шугнув ногою на тонкий лід. Лід проломився, булькнув козаченько Іваненко у воду та

й пішов під кригу...

Однак він не втопився. Врятувала йому життя його Русалонька, що з своїми сестрами винесла його з води на лід. Та того ж було мало, бо рибалка був непритомний. От, щоб його оживити, вилізла Русалка й собі нагору та й почала козака снігом розтирати, до життя доводити. Довго-довго вона його розтирала та гріла, аж поки не розплющив козак Іваненко свої очі й зітхнув на повні груди. А як уледів біля себе свою милу Русалоньку, то й про сніг та про холод забув. Накинув мерщій на неї кожуха, й почали вони радісно розмовляти. Та й говорили так довго, що тая ополонка знову замерзла. Коли ж прийшов вже час розлучатись, почав рибалка сокири шукати, аж її ніде нема. Видимо, впустив її, поринаючи, під лід. Що ж його робити? Вже й півні в хуторі співають, а не може він пустити Русалоньку у воду. Тоді загорнув він її у свій теплий кожух та й поніс до своєї землянки. Там поклав її на білу постіль, добре землянку витопив, дав своїй гості й пити, а сам, тільки стало на світ благословитися, подався знову мерщій по рибу. Не хотів-бо він допустити, щоб до нього в землянку люди приходили та його любу Русалоньку побачили.

Як і влітку, так само й тепер враз вловив козак риби, швиденько роздав її по хатах, а сам мерщій подався до містечка. Купив він там своїй милій жіночці вишиваних сорочок, керсетку плисову, намиста доброго з дукачем, шовкову хустку, тільки не купив черевиків, бо ж не було в неї ніжок. Як накупив всього, що треба, подався хутчій

додому.

Та тільки ж містечко було неблизько. Отож як він не поспішав, однак коли вже до свого хутора підходив, то показалася на небі вечірня зірка, тобто зайшов уже й Святвечір. Поспішає козаченько Іваненко та сам себе поприкає:

— Бідна ж моя голівонька! Вона ж, сердешна, встати з ліжка не може, а я так спізнився, що й час вечері прогаяв! Коли ж тепер я наварю куті та узвару?!

Та тільки ж у свою землянку двері відчинив, і очам своїм не повірив. Стоять на покутті, на зеленому сіні два горшечки, мов близнятка: в одному — кутя, в другому — узвар! А на столі — гора білих пирогів й з кашею, й з картоплею, і з вурдою^[26]. Там же й риба смажена, й борщ пісний з в'юнами. Під всім цим — чудовий білий убрус, сріблом гаптований, а посеред всієї тієї страви, в блискучій мушлі — розкішна водяна лілія!..

А на ліжку як лежала, так і лежить його мила жіночка, ласкаво йому посміхаючись...

От з того часу й зажили вони собі, козак-рибалка Іваненко та річна Русалочка з Псла, удвох любо-мило. Рибалка ходить рибу ловити, а Русалка неначе ніколи й з ліжка не встає, а тільки ж все в неї в хатинці-землянці вчас пороблено, прибрано, вичищено, як в раю, та й годі. А сама вона така добра та чула, ну, як теплий травневий вечір.

Щасливий був з того часу козак Іваненко. Та тільки недовго те щастя тривало.

Побачили-таки люди, що має рибалка жінку. Побачили й те, що вона «німе́чна», бо ж ніколи вона з ліжка не встає. Почали вони спочатку його жаліти. А потім дехто став говорити, що вона не така німе́чна, як ледача. Стали тоді з неї глузувати та часом і козака-рибалку допикати. Здавалося, що то ж і не їхнє діло, та тільки вже люди: завжди вони втручаються, куди не слід!..

Було те неприємно й козакові, й Русалоньці.

Але ж не те рибалку засмучувало. Почав він помічати, що й справді його мила жіночка щодалі стає недужою: тане вона, мов жовтий віск. Важко їй дихати, худне вона, знесилюється, без води живучи, тяжко їй в невластивих умовах жити. Все одно що рибі на піску або ж вільній пташці з теплого краю жити в клітці, в холодній, чужій стороні. От одного дня, вже наприкінці зими, й почав її козак питатися:

— Скажи мені щиро: що тобі, моя люба жіночко? Скажи мені всю правду: чого тобі бракує?

— Не бракує мені нічого, мій чоловіче милий. Але ж признаюся тобі щиро: журюся я, що недовго мені жити лишилось. Випросила я у свого тата Водяника, щоб дозволив мені покинути воду, перейти на землю, бо ж хотіла я бути з тобою вкупці. І дозволив він мені жити з тобою до весни. А як пригріє тепле сонечко, як зійде крига з річки, як впливуть першої місячної ночі мої сестри та подруженьки на берег, буде мені кінець. Розвіюся я, мов та хмаринка вранішня, й упаду прозорою

росою на першу траву...

Схилив козак свою голову. Довго мовчки сидів, сумний-невеселий, а далі й говорить:

— Ну, то лишається одно: віднесу я тебе вночі знову до річки. Пушу я тебе у воду: пливи собі та живи довгий вік. Нехай вже я тебе втрачу, аби тільки ти лишилася жити.

— Спасибі тобі, чоловіче мій добрий! — каже Русалонька. — Тільки ж тепер те вже мені не допоможе. Коли вже я з води вийшла, коли вже до тебе, мого коханого, в хатинку прийшла, то нема вже мені вороття й до води. Але ж я не жалію, я ж бо й наперед знала, що за твоє кохання мушу заплатити своїм життям.

Заплакав козак-рибалка й говорить:

— Ну, що ж, моя люба, мали ми щастя вкупі, вкупі й помремо. І мені без тебе світ немилий. Радніший і я за наше щастя життям заплатити.

От як почало сонце пригрівати, як почав сніг танути та лід на річці хрущати, й говорить Русалонька своєму чоловікові:

— Наш час надходить. Пустити мене, коханий, сю ніч до річки. Буду я прохати батька Водяника, щоб він нам щось порадив. Знаю я, що не схоче він і не допустить, щоб загинула жива людська душа твоя.

Згодився на те козак-рибалка. Взяв він Русалоньку на руки, відніс її до річки, пустив у холодну воду. Пустив, а сам лишився на березі. Сидів, дивився, як лід з річки сходить, як перша трава на узгір'ях зеленіє... Вже й ніч глибока настала, вже й місяць почав за гору сідати, вже

от-от перші півні заспівають, а рибалка все сидить, голову на руки схиливши: чекає, сумуючи...

Коли ось вчув він Русалчин голос:

— Чоловіче мій любий! Я прийшла по тебе!

Наче зі сну прокинувся козак Іваненко.

— Куди ж ми підемо? — питає.

— Змилосердився над нами мій тато могутній й дарував нам ще довге життя. Тільки не будемо ми жити ні на землі, ні у воді, а в повітрі, понад річкою літатимем, бо ж обоє ми любимо Псел наш рідний. Оце ж і прийшла я тебе ще раз запитати, чи й справді така я тобі мила, що радий ти й людиною не бути, аби тільки нам удвох жити?

— Ти ж знаєш, моя рибко! — радісно відповів козак. — Нема що й питатися!

— Ну, то хай так і буде! Нахилися ж, мій соколику, обніми мене й поцілуй міцніше!..

Плигнув у воду козаченько, пригорнув дружину-красуню, прилинув до неї губами...

А це вмить закрутилася виром навколо вода. На небо насунула чорна хмара. Загуркотів страшний грім, звився вітер прудкий, покотила висока хвиля по тихому Пслу...

Якийсь час на хвилях гойдалися, обнявшись, два тіла: рибалка-козак Іваненко та його дружина, Русалка чарівна. Й побачили вони, як з шуму хвиль весняних встає старий сивий Водяник. Звівся він над ними й махнув рукою...

А це в хуторі заспівав перший півень. І раптом відділилися вони від води, десь узялися у них чорні, мов

оксамитові, крила з білою кромкою, махнули вони й заквилили...

Знялося над водою й полетіло в парочці дві річкових чайки...

А були то не чайки. Був то рибалка-козак Іваненко та його вірна дружина, Русалонька з Псла.

Примітки

[1] Диви з Персії — міфічні істоти.

[2] Джини — у мусульманській демонології: духи, що населяють гори, пустелі, оази; різновиди чортів і упирів.

[3] Тролі та Ельфи — лісовики.

[4] Леді — персонаж шотландського фольклору.

[5] Коррігани та Нічні Прачки — міфологічні істоти.

[6] Гастрман, Шотек, Скршитек — персонажі чеського міфологічного фольклору.

[7] Фотель — крісло.

[8] Ярмулка — шапочка з м'якої матерії без околички, яка щільно прилягає до голови.

[9] Лапсердак — старовинний довгий верхній одяг польських і галицьких євреїв.

[10] Люстриновий — пошитий з люстрину, вовняної або напіввовняної тканини з глянцем.

[11] Атрамент — чорнило.

[12] Калавурка — очевидно, мається на увазі сторожове приміщення.

[13] Кунак — товариш (татарське слово).

[14] Уконтентований — задоволений.

[15] Покрай — понад краями.

[16] Вижлята — ковзани.

[17] Ретязь — ланцюг.

[18] Бинда — стрічка.

[19] Вискусовуюють — тут: ховаються, уникають.

[20] Текст адаптовано для дитячого читання.

[21] Трустик — те саме, що кролик.

[22] Оситняг — ситник (трав'яниста рослина, яка росте на вологих місцях).

[23] Настренчувати — підбурювати.

[24] Злосин — тут: злочинець.

[25] Перебаранчати — заважати.

[26] Вурда — варений невитриманий сир.